

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบนมีการจัดการความรู้ในรูปแบบที่แตกต่างกันไป ทั้งนี้ส่งผลสนับสนุนให้เกิดการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่เป็นความรู้ที่อยู่ในเฉพาะตัวบุคคลและองค์ความรู้ที่ถูกบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อให้เกิดการไหลเวียนความรู้ และนำความรู้เหล่านั้นไปพัฒนาเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมีอยู่และยังคงมีการถ่ายทอดองค์ความรู้นั้นอยู่ โดยผ่านช่องทางการถ่ายทอดจากครอบครัว จากเครือข่าย จากชุมชนเอง และจากภายนอกชุมชน โดยมีแนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ ดังนี้

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 2.1.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 2.1.2 ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 2.1.3 ประเภทของภูมิปัญญา
 - 2.1.4 ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 2.1.5 องค์ประกอบของหน่วยสังคมของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 2.1.6 ความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการถ่ายทอด
 - 2.2.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 2.2.2 ประเภทการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 2.2.3 รูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 2.2.4 กระบวนการเรียนรู้ และสืบทอดภูมิปัญญา
- 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความรู้
 - 2.3.1 ความหมายของการจัดการความรู้
 - 2.3.2 ประเภทของการจัดการความรู้
 - 2.3.3 วัตถุประสงค์ของการจัดการความรู้
 - 2.3.4 ประโยชน์ของการจัดการความรู้
 - 2.3.5 กระบวนการจัดการความรู้
 - 2.3.6 องค์ประกอบของการจัดการความรู้
- 2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

- 2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการใช้สื่อ
 - 2.5.1 แนวคิดเกี่ยวกับประสิทธิภาพของสื่อมวลชน
 - 2.5.2 แนวคิดเกี่ยวกับสื่อเฉพาะกิจ
 - 2.5.3 แนวคิดเกี่ยวกับสื่อสารภายในครอบครัว
 - 2.5.4 แนวคิดเกี่ยวกับสื่อสารภายในกลุ่ม
- 2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือ ภูมิรู้ ของชาวบ้านมีคำเรียกอยู่หลายคำ เช่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular wisdom) ภูมิปัญญาพื้นบ้าน (Folk wisdom) ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) ภูมิปัญญาไทย ภูมิธรรมชาวบ้าน หรือเทคนิควิทยาพื้นบ้าน โดยได้มีผู้ศึกษา และให้ความหมาย และแนวคิดไว้หลากหลาย ดังนี้

2.1.1 ความหมายของภูมิปัญญา

จากการศึกษาความหมายของภูมิปัญญา มีผู้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

ปรีชา อุยตระกูล (2530, หน้า 26) ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า หมายถึง เรื่องที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีต และเป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิตการทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่าง เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายก็คือเพื่อให้เกิดความสงบสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชนหมู่บ้าน และในส่วนที่เป็นปัจเจกชนของชาวบ้านเอง

รัตนะ บัวสนธิ์ (2533, หน้า 69) ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น ว่าหมายถึง กระบวนการปรับเปลี่ยนแบบแผนการดำเนินชีวิตของบุคคลซึ่งอยู่ในท้องถิ่น โดยสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างสงบสุขสอดคล้องกับสภาพของสังคมที่เปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย

ประเวศ วะสี (2534, หน้า 82) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นมาจาก ประสบการณ์ของชีวิต สังคมในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน และถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรม เชื่อมโยงกันไปหมดทุกสาขาวิชา

อังกูล สมคะเนย์ (2535, หน้า 37) ให้ความหมายของ ภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า หมายถึง มวลความรู้ และมวลประสบการณ์ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุข โดยได้รับการถ่ายทอดสั่งสม และถ่ายทอดกันมาผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย

มิ่งสรรพ ขาวสะอาด (2536, หน้า 10) ให้ความหมายของ ภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า หมายถึง ความรู้ที่สะสม และถ่ายทอดกันมาจากบรรพบุรุษรุ่นหนึ่ง และถ่ายทอดระหว่างชาวบ้านด้วยกัน

สามารถ จันทร์สุรย์ (2536, หน้า 145 อ้างถึงใน ธิตินา ทิพย์สังวาล, 2544) ให้ความหมายของ ภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดที่ชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่ แก้ปัญหาการดำเนินวิถีชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่าง สมสมัย

มาลินี สวยศำข้าว (2538, หน้า 14) ให้ความหมายของ ภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า หมายถึง มวลความรู้ และประสบการณ์ของชาวบ้านในท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ หรือได้รับจากการศึกษา และอบรมในสถาบันทุกสถาบันในท้องถิ่น

กรมวิชาการ (2540, หน้า 19) ให้ความหมาย ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ และประสบการณ์ทั้งหลายของชาวบ้านที่ใช้ในการแก้ปัญหา หรือดำเนินชีวิต โดยได้รับการถ่ายทอดสั่งสมกันมา ผ่านกระบวนการพัฒนาที่เหมาะสมกับกาลสมัย

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2542, หน้า 11-17) ให้ความหมาย ภูมิปัญญาไว้ 4 ประการ ดังนี้

1. ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรม และความสามารถในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์

2. ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัว และดำรงชีพตามสภาพแวดล้อมของธรรมชาติ

3. ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีต และเป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติโดยผ่านกระบวนการทางจารีต ประเพณี การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายก็คือเพื่อให้เกิดความความสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชนเป็นหมู่บ้าน และในส่วนที่เป็นปัจเจกของชาวบ้านเอง หากเกิดปัญหาทางด้านความไม่สมดุลกันขึ้นก็จะก่อให้เกิดความไม่สงบสุขทั้งในส่วนที่เป็นสังคม และในส่วนที่เป็นปัจเจกของชาวบ้านเอง

4. ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ ในการศึกษาเล่าเรียน การที่ชาวบ้านรู้จักวิธีการทำนา การไถนา การนำกระบือมาใช้ในการไถนา การรู้จักนวดข้าวโดยการใช้กระบือ รู้จักสานกระบุง ตะกร้า เอาไม้ไผ่มาทำเครื่องไม้ใช้สอยในชีวิตประจำวัน รวมทั้งรู้จักเอาดินจี้กระต๊ามเข้าน้ำต้มให้เหือดแห้งเป็นเกลือสินเธาว์ ก็เรียกว่าภูมิปัญญาทั้งสิ้น

เอกวิทย์ ฌ ถกลาง (2540, หน้า 11) ให้ความหมายของ ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน ที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ในการปรับตัว และดำรงชีพในระบบนิเวศน์ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมที่ได้พัฒนาการสืบสานกันมา ภูมิปัญญาเป็นความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน ที่เป็นผลของการใช้สติปัญญา ปรับตัวกับสภาวะต่าง ๆ ในพื้นที่กลุ่มอื่นจากพื้นที่สิ่งแวดล้อมอื่นที่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กันแล้วรับเอาหรือปรับเปลี่ยนนำมาสร้างประโยชน์ หรือแก้ปัญหาได้ในสิ่งแวดล้อม และบริบททางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ภูมิปัญญาจึงมีทั้งภูมิปัญญาอันเกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ ภูมิปัญญาที่มาจากภายนอก และภูมิปัญญาที่ผลิตใหม่ หรือผลิตซ้ำเพื่อการแก้ปัญหาและการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลง

เวกวรพันธ์ ฉ่ำสันเทียะ (2541, หน้า 12) ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง วิธีการของคน หรือกลุ่มคนในท้องถิ่นที่นำมวลประสบการณ์ทั้งหมดมาคิดวิเคราะห์ และนำไปปฏิบัติจนได้ผลตามกาลสมัย โดยอาศัยรากฐานเดิมเพื่อจัดการกับชีวิต เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมได้อย่างกลมกลืน

รุ่ง แก้วแดง (2542, หน้า 240) ให้ความหมายของ ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถ และทักษะของคนไทย อันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรรเรียนรู้ปรุงแต่ง และถ่ายทอดสืบต่อกันมาเพื่อใช้แก้ปัญหา และพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สมดุลกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย

สมจิต พรหมเทพ (2543, หน้า 62) ให้ความหมายของภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความสามารถทางวิชาการ ซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากอดีตสั่งสมปรับประยุกต์ และพัฒนาตามกาลสมัย และสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป โดยผ่านการสังเกต ทดลองใช้ คัดเลือก แล้วถ่ายทอดเป็นวัฒนธรรมสืบทอดต่อมา

เสรี พงศ์พิศ (2544) ให้ความหมายของ ภูมิปัญญา หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น สรุปว่า เป็นพื้นเพรากฐานของความรู้ชาวบ้าน หรือความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ และมีประสบการณ์สืบต่อกันมาทั้งทางตรง และทางอ้อม กล่าวคือ การเรียนรู้และมีประสบการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยตนเองกับการเรียนรู้และมีประสบการณ์ที่ได้รับจากผู้ใหญ่ หรือจากการสืบทอดต่อ ๆ กันมา จนกลายเป็นการยอมรับกันทั่วไปในชุมชน หรือท้องถิ่น อาจกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ทำได้เอง ผ่านการเรียนรู้ และมีประสบการณ์สืบต่อกันมาทั้งทางตรงและทางอ้อม เป็นลักษณะของสติปัญญา และองค์ความรู้ทั้งหมดที่ครอบคลุมทั้งด้านกว้าง ด้านลึก โดยอาศัย

ศักยภาพที่มีอยู่ไปใช้ในการแก้ปัญหา หรือใช้เป็นองค์ประกอบเพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิต ได้ภายในท้องถิ่นของตน

สุดา เนตรสว่าง (2549, หน้า 25) ให้ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ภูมิปัญญาที่เกิดจากการสั่งสม การเรียนรู้จากบรรพบุรุษในอดีต และได้ถ่ายทอดความรู้เหล่านั้นมายังลูกหลาน โดยสามารถเห็นได้จากการแสดงออก การประพฤติ ปฏิบัติ และผลที่เกิดขึ้น

สรุปว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ผลผลิตทางปัญญาของผู้คนในชุมชน และท้องถิ่นที่เกิดจากการสะสมประสบการณ์ทั้งทางตรง และทางอ้อมประกอบกับแนวคิดวิเคราะห์ ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของตนเองจนเกิดเป็นการหลอมรวมเป็นแนวคิดที่เป็นลักษณะของตนเอง สามารถพัฒนาความรู้ดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับกาลสมัยในการดำเนินชีวิต ในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงเป็นกระบวนการที่เกิดจากการสืบทอด ถ่ายทอดองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ แล้วพัฒนาเลือกสรร ปรับปรุงองค์ความรู้ เหล่านั้นจนเกิดทักษะ และความชำนาญ สามารถแก้ไข และพัฒนาชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับ ยุคสมัยแล้วเกิดภูมิปัญญาองค์ความรู้ใหม่ที่เหมาะสม และสืบทอดพัฒนาต่อไปอย่างไม่มีที่ สิ้นสุด

2.1.2 ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่น มีผู้กล่าวไว้หลากหลาย ดังนี้

เสรี พงศ์พิศ (2529, หน้า 147) กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

1. ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ จีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่า และความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน
2. ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเฉพาะด้านต่าง ๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม และศิลปดนตรี

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2540, หน้า 3) กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาไว้ ดังนี้

1. ภูมิปัญญาเป็นความรู้เรื่องใด ๆ หรือหน่วยสังคมหน่วยใด ๆ เป็นข้อมูลเป็นเนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องนั้นสั้น ๆ เช่น เรื่องความรู้เกี่ยวกับครอบครัว ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์เกี่ยวกับผู้หญิง ผู้ชาย ประเภทครอบครัวของสังคมนั้น
2. ภูมิปัญญาเป็นความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องใด ๆ หรือหน่วยสังคมใด ๆ ของสังคมนั้น มีความเชื่อ อาจยังไม่มีข้อพิสูจน์ยืนยันว่าถูกต้อง เช่น เรื่องนรก เรื่องสวรรค์ ตายแล้วไปไหน เป็นต้น

3. ภูมิปัญญา เป็นความสามารถหาแนวทางการแก้ปัญหา หรือป้องกันไม่ให้ เกิดปัญหาขึ้นในครอบครัว

4. ภูมิปัญญาทางวัตถุในหน่วยสังคมใด ๆ เช่น เรื่องที่ชาวบ้านใช้เครื่องใช้สอย ต่าง ๆ ในครอบครัวทำให้ครอบครัวมีความสะดวกสบายตามสภาพ เป็นต้น

5. ภูมิปัญญาทางพฤติกรรมในหน่วยงานสังคมใด ๆ เช่น การกระทำความ ประพฤติ การปฏิบัติตัวของคนต่าง ๆ ในครอบครัวจนทำให้ครอบครัวสามารถดำรงอยู่ได้

ประเวศ วะสี (2536, หน้า 82-83) ได้กล่าวถึงลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

1. มีความจำเพาะกับท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น สะสม ขึ้นมาจากประสบการณ์ หรือความจัดเจนจากชีวิต และสังคมในท้องถิ่นนั้น ๆ ภูมิปัญญาชาวบ้าน จึงมีความสอดคล้องกับท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญาที่มาจากข้างนอก อาจนำไปใช้ในท้องถิ่นอื่นที่ แตกต่างกันได้ไม่ได้ หรือได้แต่ไม่ได้ดี

2. มีความเชื่อมโยง หรือมีการบูรณาการสูง ทั้งในเรื่องของกาย ใจ สังคม และ สิ่งแวดล้อม เช่น ความคิดเรื่อง แม่ธรณี แม่คงคา แม่โพสพ เป็นการนำเอาธรรมชาติสื่อไปถึง ส่วนลึกของใจที่เชื่อมโยงไปสู่วัตถุประโยชน์ โดยการสร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้องให้คนเคารพ ธรรมชาติเมื่อเคารพธรรมชาติแล้วก็จะไม่เกิดการทำลาย

3. มีความเคารพผู้อาวุโส ภูมิปัญญาชาวบ้านให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ ผู้อาวุโส เป็นผู้ที่มีประสบการณ์มากกว่าจึงให้ความเคารพผู้อาวุโส

กรมวิชาการ กองวิจัยทางการศึกษา(2539, หน้า3-4) ได้แบ่งลักษณะของ ภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 4 ลักษณะ ดังนี้

1. ประสบการณ์ของชาวบ้านที่นำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต หมายถึง ความรู้ และประสบการณ์ที่ชาวบ้านค้นพบ และนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ได้แก่ คติ ความคิด ความเชื่อ ค่านิยมต่าง ๆ เช่น คำสอนทางศาสนา ความรู้เกี่ยวกับยาสมุนไพร การไหว้ครู การบวงสรวง เป็นต้น

2. ความรู้ ความคิด ในการสร้างสรรค์แบบแผนของการดำรงชีวิตที่ปฏิบัติ สืบทอดกันมา หมายถึง สิ่งที่ชาวบ้านถ่ายทอดความรู้ หรือความคิดลงไปในวรรณกรรมต่าง ๆ เช่น เพลงพื้นบ้าน เพลงกล่อมเด็ก ภาษิต การละเล่นต่าง ๆ นิทานพื้นบ้าน ตลอดจนศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมต่าง ๆ และ โบราณอุบาย เป็นต้น

3. การประกอบอาชีพที่ยึดหลักการพึ่งตนเอง หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ ที่ชาวบ้านใช้ในการประกอบอาชีพ โดยอาศัยหลักธรรมชาติ ไม่พึ่งพาปัจจัยภายนอก แต่มีการ พัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย เช่น การปลูกพืชแบบเกษตรธรรมชาติ การทอผ้า การทำ

เครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น

4. การประกอบอาชีพที่เกิดจากการผสมผสานความรู้เดิมกับแนวคิดหลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ หมายถึง นำความรู้เดิมของชาวบ้านมาผสมผสานกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ใช้ในการแก้ปัญหาในหมู่บ้าน หรือชุมชน เช่น เทคโนโลยีการหล่อโลหะทองเหลือง การนวดข้าว การก่อสร้าง เป็นต้น

สรุปว่า ลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นรากฐานที่สำคัญของชาวบ้านที่ได้มีการสั่งสมสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นประสบการณ์แห่งการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างสมาชิกภายในครอบครัว หรือบุคคลในท้องถิ่นเดียวกันเกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัว และคนในท้องถิ่น ได้ เป็นการปรับตัวให้สามารถดำรงชีวิตอยู่กับธรรมชาติได้ ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นมีหลากหลาย เช่น ความเชื่อ อาชีพ ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น โดยแต่ละท้องถิ่นอาจมีภูมิปัญญาที่เหมือนกัน หรือแตกต่างกัน เช่น การทำปลาร้าข้ามปี การย้อมผ้า การปรุงอาหาร ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นมีหลากหลายตามแต่ละท้องถิ่น และเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น

2.1.3 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

เนื่องจากลักษณะเนื้อหาความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นมีการผสมผสานกลมกลืน และเชื่อมโยงเข้าด้วยกันจากหลากหลายจนไม่สามารถแยกออกจากกันโดยเด็ดขาด ดังนั้นจึงมีผู้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้แตกต่างกัน ดังต่อไปนี้

ธวัช ปุณฺณโกต (2531, หน้า 8) ได้จำแนกประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้านตามลักษณะการดำเนินชีวิตไว้ดังนี้

1. คติความเชื่อ เป็นความรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของคนในสังคมที่ทุกคนยอมรับ และถือปฏิบัติต่อกันมา

2. ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ และการศึกษาเล่าเรียนเป็นความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ และการเรียนรู้ในการประกอบอาชีพ เช่น การที่ชาวบ้านรู้จักวิธีการทำนา เป็นต้น

วิจิต นันทสุวรรณ (2538, หน้า 7) ได้จำแนกประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้านดังนี้

1. ภูมิปัญญาจากการใช้ชีวิตในธรรมชาติ ได้แก่ การอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับธรรมชาติในลักษณะของกฎเกณฑ์ที่พึงปฏิบัติ ความเชื่อต่อธรรมชาติ และสิ่งที้นอกเหนือจากธรรมชาติ เช่น เรื่องของ “ผี” ตามสถานที่ที่สำคัญ ๆ เช่น ผีไร่ ผีนา ผีภูเขา ผีแหล่งน้ำ เป็นต้น ซึ่งส่งผลให้เกิดภาวะสมดุลของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ

2. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การอยู่ร่วมกันซึ่งส่งผลให้สมาชิกมีพฤติกรรมตามแบบแผนของสังคมมีกฎเกณฑ์บอกว่าอะไรดี อะไรไม่ดี มีระบบความสัมพันธ์ของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติเป็นหลัก เช่น ความเชื่อและการถือปฏิบัติต่อผีบรรพบุรุษ ได้แก่ ผีปู่ตา ผีปู่ย่า ผีพ่อแม่ เป็นต้น

3. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์เฉพาะด้าน เช่น ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การทำมาหากินในด้านต่าง ๆ ภูมิปัญญาด้านการรักษาโรค เป็นต้น

รัตนะ บัวสนธ์ (2533, หน้า 10) ได้แบ่งภูมิปัญญาออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. ภูมิปัญญาที่เกิดจากการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งหมายถึงการที่คน (ในชุมชนท้องถิ่น) จัดวางอธิบายตนเองกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติในลักษณะการพึงพิชิตกรรมต่าง ๆ

2. ภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นจากการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับงาน หมายถึง การที่คนประพฤติปฏิบัติตัวกันทั้งในระดับครอบครัว และชุมชน ซึ่งแสดงให้เห็นได้ในรูปของคำสอน ปทัสถาน หรือวิถีประเพณีของชุมชน

3. ภูมิปัญญาที่เกิดการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับการทำมาหากิน ซึ่งได้แก่ การประกอบอาชีพ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงชีพอาทิ เช่น การทำเกษตรแบบผสมผสาน วนเกษตร การรักษาโรค การใช้แหล่งน้ำ การรักษาป่าไม้ของชุมชน

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2547, หน้า 10-11) ได้แบ่งสาขาภูมิปัญญาโดยจำแนกเป็น 9 ด้าน ดังนี้

1. ด้านเกษตรกรรม ได้แก่ ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะ และเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งตนเองในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาของการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต และการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

2. ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่ การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิตเพื่อการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัดและเป็นธรรม อันเป็นขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิต และการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงานยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

3. ด้านการแพทย์แผนไทย ได้แก่ ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองทางด้านสุขภาพ และอนามัยได้ เช่น ยาจากสมุนไพรปลูกประคบอันมีอยู่หลากหลาย การนวดแผนโบราณ การดูแลและรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน เป็นต้น

4. ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลยั่งยืน เช่น การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน การจัดการป่าต้นน้ำ และการจัดการป่าชุมชน เป็นต้น

5. ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ได้แก่ ความสามารถในการสะสมและบริหารกองทุน และสวัสดิการชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตรา และโภคทรัพย์เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม เช่น การจัดการกองทุนของชุมชนในรูปแบบของสหกรณ์ ออมทรัพย์ รวมถึงความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการรักษายาบาลของชุมชน และการจัดระบบสวัสดิการบริการชุมชน

6. ด้านศิลปวัฒนธรรม ได้แก่ ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านศิลปะ สาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม นาฏศิลป์ ดนตรี ทัศนศิลป์ ศิลปะการละเล่นพื้นบ้าน และนันทนาการ

7. ด้านภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ความสามารถในการอนุรักษ์ และสร้างสรรค์ผลงานด้านภาษา คือ ภาษาถิ่น ภาษาไทยในภูมิภาคต่าง ๆ รวมถึงด้านวรรณกรรมท้องถิ่น และการจัดทำสารานุกรมภาษาถิ่น การปริวรรตหนังสือโบราณ การฟื้นฟูการเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่าง ๆ

8. ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี ได้แก่ ความสามารถประยุกต์ และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ปรัชญาความเชื่อ และประเพณีที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อบริบททางเศรษฐกิจ สังคม เช่น การถ่ายทอดวรรณกรรม คำสอน การบวชป่า การประยุกต์ ประเพณี บุญประเพณีต่าง ๆ

9. ด้านโภชนาการ ได้แก่ ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์และปรุงแต่งอาหาร และยาที่เหมาะสมกับความต้องการของร่างกายในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนผลิตเป็นสินค้า และบริการส่งออกที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมาก รวมถึงการขยายคุณค่าเพิ่มของทรัพยากรด้วย

สรุปว่า ประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้านมีการแบ่งเป็นหลายประเภท ดังเช่น ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการยังชีพ ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม วัฒนธรรม โภชนาการ การพิทักษ์ชีวิตและทรัพย์สิน การสร้างพิทักษ์ฐานะ และอำนาจ นับว่าเป็นภูมิปัญญาจากการใช้ชีวิตในธรรมชาติที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับธรรมชาติในลักษณะของกฎเกณฑ์ที่พึงปฏิบัติ และข้อห้ามที่ไม่ให้ชาวบ้านปฏิบัติ ภูมิปัญญาจากประสบการณ์เฉพาะด้าน เกิดประสบการณ์การอยู่ร่วมกัน ภูมิปัญญาแบบนี้มีพฤติกรรมตามแบบแผนของสังคมมีกฎเกณฑ์บอกอย่างนั้นดี หรือไม่ดี มีระบบความสัมพันธ์ของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติเป็นหลัก มีความเข้าใจในนิมิตของชีวิตเป็นแก่นธรรมสูงสุด สาขาภูมิปัญญาจำแนกเป็น 9 ด้าน คือ ด้านเกษตรกรรม ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ด้านการแพทย์แผนไทย ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ด้านศิลปวัฒนธรรม ด้านภาษาและวรรณกรรม ด้านปรัชญาศาสนา และประเพณี และด้านโภชนาการ

2.1.4 ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

มีนักวิชาการหลายท่านได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ ดังนี้

ประยูทธ สุระเดชไพบูลย์ (2539, หน้า 23) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 4 ลักษณะคือ

1. ความรู้และระบบความรู้ ภูมิปัญญาไม่ได้เกิดแวบขึ้นมาในหัวแต่เป็นระบบความรู้ที่ชาวบ้านมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ เป็นระบบความรู้ที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ ฉะนั้นในการศึกษาจะเข้าไปดูว่าชาวบ้าน “รู้อะไร” อย่างเดียวไม่พอ ต้องศึกษาว่าเขาเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นอย่างไร

2. การสะสมและกระจายความรู้ ภูมิปัญญาเกิดจากการสั่งสม และกระจายความรู้ไม่ได้ลอยอยู่เฉย ๆ แต่ถูกนำมาบริการคนอื่น เช่น หมอพื้นบ้าน สั่งสมความรู้ทางการแพทย์ไว้ในตัวคน ๆ หนึ่งซึ่งมีกระบวนการที่ทำให้เขาสั่งสมความรู้เราควรศึกษาด้วยว่ากระบวนการนี้เป็นอย่างไร หมอคนหนึ่งสามารถสร้างหมอคนอื่นต่อมาได้อย่างไร

3. การถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ได้มีสถาบันถ่ายทอดความรู้แต่มีกระบวนการถ่ายทอดที่ซับซ้อนถ้าเราต้องการเข้าใจภูมิปัญญาท้องถิ่นเราก็ต้องเข้าใจกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นหนึ่งด้วย

4. การสร้างสรรค์การปรับปรุงระบบความรู้ของชาวบ้านไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่ถูกปรับเปลี่ยนตลอดมาโดยอาศัยประสบการณ์ของชาวบ้านเอง เรายังขาดการศึกษาว่า

1. เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาแต่อดีตอันยาวนานจนกลายเป็นวิถีชีวิตประจำวันของตนเอง และชุมชนตลอดมา
2. เป็นมรดกทางสังคมที่ได้จากการเรียนรู้ โดยผ่านกระบวนการขัดเกลาของกลุ่มคน ประพฤติปฏิบัติอย่างมองเห็นแนวทางที่ดี และอย่างมีความเชื่อสืบต่อกันมา
3. เป็นทรัพย์สินทางปัญญาที่มีคุณค่ายิ่งไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์
4. เป็นข้อมูลพื้นฐานของการดำรงชีวิต และการพัฒนาอย่างยั่งยืนจากอดีตจนถึงปัจจุบัน
5. เป็นแนวทางนำไปสู่การปรับตัวของชุมชน ช่วยพัฒนาเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองของชุมชน
6. ช่วยเพิ่มความสมดุลระหว่างธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมกับประชาชนเพราะต่างพึ่งพาอาศัยกัน

สรุปว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านมีความสำคัญที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมทางสังคมที่สืบทอดกันมาจากการเรียนรู้ ผ่านกระบวนการขัดเกลาของกลุ่มคน สร้างเป็นทรัพย์สินทางปัญญาที่มีคุณค่า เป็นข้อมูลพื้นฐานของการดำรงชีวิต และมีการพัฒนาอย่างยั่งยืนจากอดีตจนถึงปัจจุบันใช้เป็นแนวทางการปรับตัวของชุมชนความสมดุลระหว่างธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ช่วยพัฒนาเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองสอดคล้องตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน

2.1.5 องค์ประกอบหน่วยสังคม ของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ประกอบของหน่วยสังคมที่อยู่ในสถาบันสังคม และวัฒนธรรม ที่ต้องมีแบบแผนในการดำรงชีวิตเพื่อให้ชีวิตมีความสุข และอาศัยปัญญาซึ่งเกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะอันยาวนานมีความเชื่อมโยงทางด้านเศรษฐกิจอาชีพ การทำมาหากินตลอดทุก ๆ ส่วนในสังคมมีลักษณะกลมกลืนไปหมด

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2540) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีการกำหนดองค์ประกอบเป็นหน่วยสังคม 4 ประการ สรุป ดังนี้

1. ตำแหน่งทางสังคม (Social position) เช่น พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ลูก เป็นต้น
2. หน้าที่ (Function) เช่น ครอบครัวมีหน้าที่เพิ่มสมาชิก เลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัว อบรมสั่งสอนให้ความรัก ความอบอุ่นให้แก่สมาชิกในครอบครัว
3. แบบแผนพฤติกรรม (Pattern of Behavior) ประกอบด้วย ความเชื่อ ความรู้ ค่านิยม อุดมการณ์ และบรรทัดฐานทางสังคม ตัวอย่างของครอบครัว คือ (1) ความเชื่อพ่อแม่ว่าต้องรัก และทะนุถนอมลูก รักลูก ไม่ฆ่าลูก (2) ความรัก ครอบครัวเกิดจากหญิงชายรักกัน

แต่งงานกันตามประเพณี ดำรงตนเป็นสามีภรรยา กัน พอใจในสามี และภรรยาของตน (3) ค่านิยม ชานิยมเลือกคู่ครองเอง เลือกคนที่เสมอกับตนทางเศรษฐกิจสังคม หรือระดับสติปัญญา (4) อุคมการณ์ครอบครัวที่ดีต้องรักใคร่สมัคสมานสามัคคีกัน สามีภรรยามีฐานะเสมอกัน มีอิสระจากครอบครัวอื่น (5) บรรทัดฐาน สามีต้องรับฟังความคิดเห็นของภรรยา ภรรยาต้องเอาใจใส่ดูแลบ้านเรือนเป็นพิเศษกว่าสามี พ่อแม่ต้องให้อิสระแก่ลูกบ้างพอสมควร

4. องค์วัสดุ (Material component) ตัวอย่างของหน่วยครอบครัวต่อองค์วัสดุ ก็คือ บ้าน เครื่องมือ เครื่องใช้ในบ้าน เช่น ตู้เสื้อผ้า ตู้กับข้าว หม้อ ไห ถ้วย ชาม ช้อน เตา ไฟ โตะ เก้าอี้ กระจกเงา เป็นต้น

สรุปว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ประกอบของหน่วยสังคมหน่วยหนึ่งมีตำแหน่งทางสังคม มีหน้าที่ตามบทบาทหน้าที่ มีการดำเนินแบบแผนพฤติกรรม ตามองค์วัสดุนั้น

2.1.6 ความสัมพันธ์ของภูมิปัญญา

ความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาเกี่ยวกับคน ดังนี้

สมชาย ลักษณ์นารักษ์ (2545, หน้า จ) ได้จำแนกความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาเกี่ยวกับคนไว้ดังนี้

1. ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ซึ่งจะแสดงออกมาในรูปการดำเนินชีวิตขั้นพื้นฐานด้านปัจจัยสี่ การบริหาร การจัดการ ตลอดจนการประกอบอาชีพต่าง ๆ เป็นต้น

2. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนอื่น ๆ ในสังคม หรือชุมชน แสดงออกมาในลักษณะของจารีต ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะ และนันทนาการ ภาษา และวรรณกรรม ตลอดจนการสื่อสารต่าง ๆ เป็นต้น

3. ความสัมพันธ์ระหว่างคน หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติตลอดจนถึงที่ไม่สามารถสัมผัสได้

สรุปว่า ภูมิปัญญาจำแนกตามความสัมพันธ์กับคนว่ามีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ซึ่งจะแสดงออกมาในรูปการดำเนินชีวิตขั้นพื้นฐานด้านปัจจัยสี่ การบริหาร การจัดการ ตลอดจนการประกอบอาชีพต่าง ๆ เป็นต้น ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนอื่น ๆ ในสังคม หรือชุมชน แสดงออกมาในลักษณะของจารีต ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะ และนันทนาการ ภาษาและวรรณกรรม ตลอดจนการสื่อสารต่าง ๆ เป็นต้น และความสัมพันธ์ระหว่างคน หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติตลอดจนถึงที่ไม่สามารถสัมผัสได้

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการถ่ายทอด

ภูมิปัญญาท้องถิ่นส่วนใหญ่มีการถ่ายทอดทางบรรพบุรุษจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง เพื่อให้ภูมิปัญญาไม่สูญหาย สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตของปัจเจกบุคคล และชุมชนได้ตลอดไป การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีผู้ที่ให้ความหมายและแบ่งรูปแบบวิธีการถ่ายทอดไว้หลากหลาย ดังนี้

2.2.1 ความหมายการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ได้มีผู้ให้ความหมายการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

ปฐม นิคมานนท์ (2535, หน้า 34) กล่าวว่า การถ่ายทอดความรู้ หมายถึง วิธีการส่งต่อความรู้ ความชำนาญ หรือค่านิยมที่มีอยู่ไปยังบุคคลอื่น อาจเป็นเครือญาติหรือสมาชิกคนอื่นในชุมชนก็ได้ อาจจะเป็นการถ่ายทอดโดยตรง โดยทางอ้อมด้วยการตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ มีการเรียกค่าตอบแทนหรือไม่ก็ได้

เวกวรพันธ์ ฉ่ำสันเทียะ (2541, หน้า 12) กล่าวว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง การที่ผู้สอนได้ใช้กระบวนการต่าง ๆ เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยวิธีการจัดการเรียนการศึกษาที่จะให้ผู้ได้เรียนรู้จากการให้โรงเรียนเป็นศูนย์กลาง จากชุมชนท้องถิ่นจากเครือข่ายในส่วนกลางโดยผ่านทางสื่อ

นัทธี พงษ์ดนตรี (2544, หน้า 21-22) กล่าวถึง การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ ดังนี้

1. การสืบทอดความรู้ภายในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องอาชีพของหมู่บ้านที่แทบทุกคนรู้เรื่องเหมือนกัน อาจเป็นอาชีพรองจากการทำไร่นา เช่น เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน ทอผ้า ซึ่งสมาชิกของชุมชนได้คลุกคลี คุ่นเคยมาตั้งแต่เด็กภายใต้สภาพการดำรงชีวิตประจำวัน

2. การสืบทอดภายในครัวเรือน เป็นการสืบทอดความรู้ความชำนาญที่มีลักษณะเฉพาะกล่าวคือ เป็นความสามารถเฉพาะบุคคล หรือเฉพาะครอบครัว เช่น ความสามารถในการครอบครัว เครื่องญาติ บางอย่างมีการหวงแหน และเป็นความลับในสายตระกูล

3. การฝึกฝนจากผู้รู้ผู้ชำนาญเฉพาะอย่างเป็นการถ่ายทอดที่ผู้สนใจไปขอรับการถ่ายทอดวิชาการดัดแปลงและพัฒนาขึ้นมาด้วยตนเองแล้วถ่ายทอดไปสู่ลูกหลาน เช่น การแกะสลักหินทำฆ้อง เป็นต้น

4. ความรู้ความชำนาญที่เกิดขึ้นจากความบังเอิญหรือสิ่งลึกลับเป็นความรู้บางอย่างเกิดขึ้นโดยตนเอง ไม่ได้สนใจหรือไม่ได้คาดคิดมาก่อน เป็นต้นว่า มีวิญญูณหรืออำนาจลึกลับบอก ทำให้มีความสามารถในการรักษาโรคหรือความสามารถในการทำนายทายัก

ได้ ซึ่งยังไม่สามารถอธิบายด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ได้

สุภารัตน์ ภัทรคุณทักษ์ (2548, หน้า 78) กล่าวว่า การถ่ายทอดความรู้หมายถึง การบอกหรือการสอนวิชาความรู้ให้ผู้เรียนเข้าใจนำไปปฏิบัติได้ ซึ่งแต่เดิมภูมิปัญญาท้องถิ่น มักจะถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียน หรือกลุ่มเป้าหมายโดยอัตโนมัติ โดยที่ไม่ได้เรียนวิชาการ สอนจากสถาบันใด แต่จะใช้สามัญสำนึกแบบสังคมประกิต คือ การสอนที่เกิดขึ้นจากการ เลียนแบบ และจดจำสืบทอดกันมาในครอบครัวมีการใช้การถ่ายทอด จะมีด้วยกัน 2 วิธี คือ

1. ใช้วิธีสาธิต คือ การทำให้ดูเป็นตัวอย่าง อธิบายทุกขั้นตอน เพื่อให้ผู้เรียน ฝึกหัดทำให้เข้าใจ แล้วให้ผู้เรียนปฏิบัติตามที่ได้สาธิตไว้ทุกขั้นตอน

2. ใช้วิธีปฏิบัติจริง คือ ฟังคำบรรยาย อธิบาย สาธิตแล้วนำไปปฏิบัติจริง และ ปฏิบัติจนเกิดเป็นความชำนาญ เพราะผลงานที่จะใช้ดำรงชีวิตได้ ต้องเป็นผลงานที่เกิดขึ้นจริง นำเอาไปใช้ประโยชน์ได้ไม่ใช่ผลงานที่กล่าวอ้างไว้ในตำราเท่านั้น

ผู้เรียนหรือกลุ่มเป้าหมายที่รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากผู้รู้ในท้องถิ่นส่วนมาก จะเป็นคนในครอบครัว เป็นญาติโดยสายเลือด เนื่องจากความรู้บางอย่าง ผู้รู้ทั้งหลายมักหวงแหน มากจะไม่แพร่พรายให้คนอื่นรู้ ที่เป็นอย่างนี้ เพราะสาเหตุหลายประการ คือ

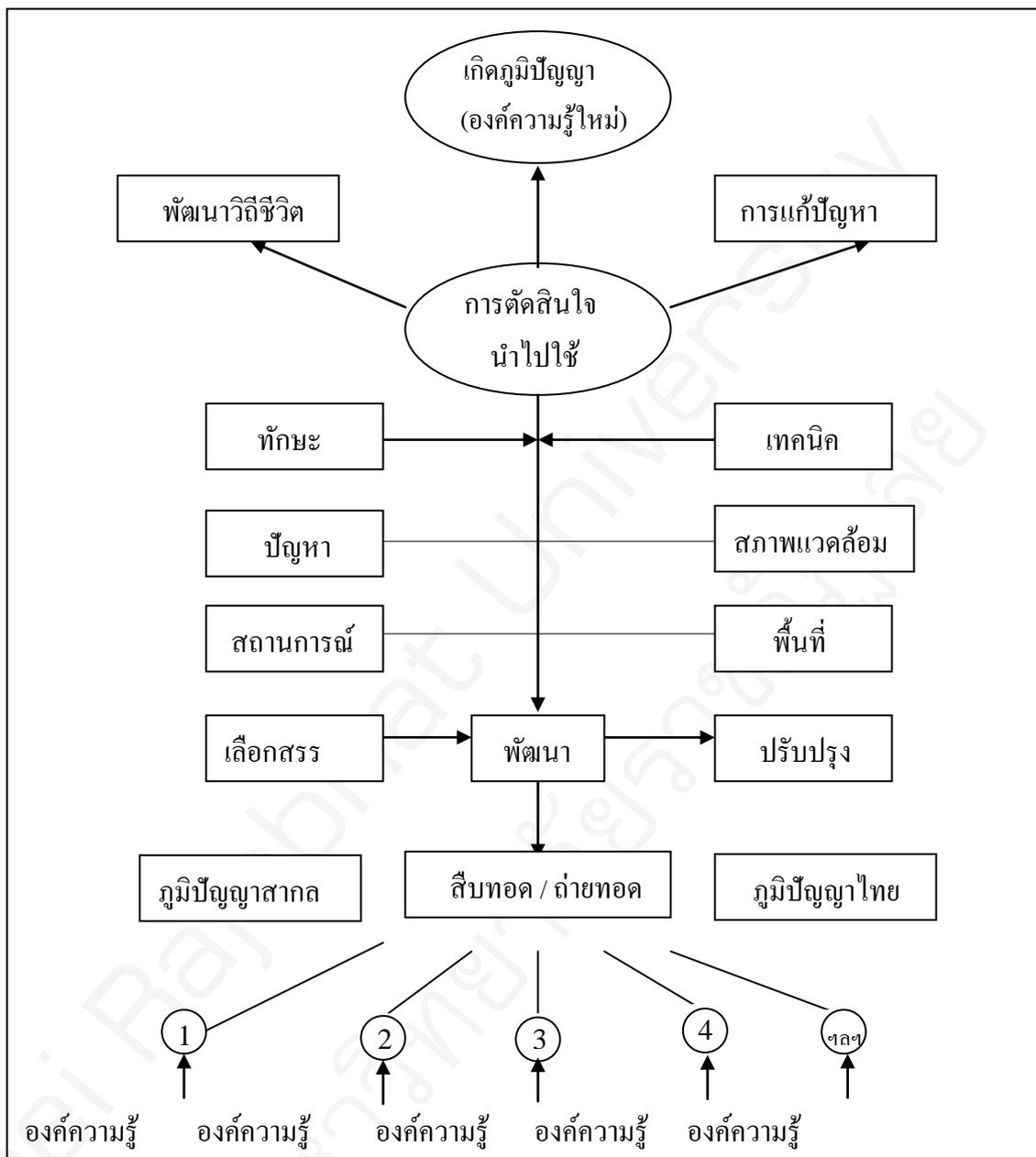
1. กลัวการแก่งแย่งการทำมาหากิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ที่จะต้องทำ ผลผลิตเพื่อค้าขาย

2. กลัวเรื่องชื่อเสียง เกียรติภูมิ และกลัวคนอื่นขโมยภูมิปัญญา ถ้าถ่ายทอด ความรู้ให้กับคนอื่นแล้วเขาทำดีกว่า เจ้าดำรับจะไม่มีชื่อเสียง

3. มีความเชื่อ และถือสัจจะจากปู่ ย่า ตาทวดที่ต้องการปกปิดเคล็ดลับ หรือ กลวิธีการผลิต

4. สื่อ และเทคโนโลยียังไม่มีการพัฒนาเท่าที่ควร

อัจฉรี จันทมูล และบุญชู ศรีเวียงยา (2548, หน้า 13-15) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญา เป็นกระบวนการที่เกิดจากการสืบทอดถ่ายทอดองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ แล้วพัฒนาเลือกสรรปรับปรุงองค์ความรู้เหล่านั้นจนเกิดทักษะและความชำนาญที่สามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัยแล้วเกิดภูมิปัญญา (องค์ความรู้ใหม่) ที่เหมาะสมและสืบทอดพัฒนาต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด ซึ่งแสดงได้โดยภาพที่ 2.1 ดังนี้

ภาพที่ 2.1 แสดงกระบวนการเกิด และการสืบทอดภูมิปัญญาไทย
 ทีมา (อัจฉรี จันทมูล และบุญชู ศรีเวียงษา, 2548, หน้า 14)

จากความหมายข้างต้นสรุป ได้ว่า การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาที่องค์
 หมายถึงกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากครูภูมิปัญญาที่องค์หนึ่งไปยังผู้รับการถ่ายทอดอย่างไม่หยุดนิ่ง
 เกิดการหมุนเวียนแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างครูภูมิปัญญากับผู้รับการถ่ายทอดอย่างเป็นวัฏจักร

2.2.2 ประเภทการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

เนื่องจากลักษณะเนื้อหาความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นมีการผสมผสานกลมกลืนและเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน หลากหลายจนไม่สามารถแยกออกจากกันโดยเด็ดขาด ดังนั้นจึงมีผู้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้แตกต่างกัน ดังต่อไปนี้

ธวัช ปุณโณทก (2531, หน้า 8) ได้จำแนกประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้านตามลักษณะการดำเนินชีวิตไว้ดังนี้

1. คติความเชื่อ เป็นความรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของคนในสังคมที่ทุกคนยอมรับและถือปฏิบัติต่อกันมา
2. ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพและการศึกษาเล่าเรียนเป็นความรู้ที่ได้จากประสบการณ์และการเรียนรู้ในการประกอบอาชีพ เช่น การที่ชาวบ้านรู้จักวิธีการทำนา เป็นต้น

รัตนะ บัวสนธ์ (2533, หน้า 10) ได้แบ่งภูมิปัญญาออกเป็น 3 ประเภท คือ ภูมิปัญญาที่เกิดจากการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งหมายถึงการที่คน (ในชุมชนท้องถิ่น) จัดวางอธิบายตนเองกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติในลักษณะการพึงพิงพิธีกรรมต่าง ๆ

1. ภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นจากการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับงาน หมายถึง การที่คนประพฤติปฏิบัติตัวกันทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน ซึ่งแสดงให้เห็นได้ในรูปของคำสอน ปทัสถาน หรือวิถีประเพณีของชุมชน
2. ภูมิปัญญาที่เกิดการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับการทำมาหากิน ซึ่งได้แก่ การประกอบอาชีพ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงชีพ อาชีพการทำเกษตรแบบผสมผสาน วนเกษตร การรักษาโรค การใช้แหล่งน้ำ การรักษาป่าไม้ของชุมชน

วิชิต นันทสุวรรณ (2538, หน้า 7) ได้จำแนกประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้านและลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

1. ภูมิปัญญาจากการใช้ชีวิตในธรรมชาติ ได้แก่ การอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับธรรมชาติในลักษณะของกฎเกณฑ์ที่พึงปฏิบัติ ความเชื่อต่อธรรมชาติและสิ่งที้นอกเหนือจากธรรมชาติ เช่น เรื่องของ “ผี” ตามสถานที่สำคัญ ๆ เช่น ผีไร่ ผีนา ผีภูเขา ผีแหล่งน้ำ เป็นต้น ซึ่งส่งผลให้เกิดสภาวะสมดุลของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ

2. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การณ้อยู่ร่วมกัน ซึ่งส่งผลให้สมาชิกมีพฤติกรรมตามแบบแผนของสังคม มีกฎเกณฑ์บอกว่าอะไรดี อะไรไม่ดี มีระบบความสัมพันธ์ของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติเป็นหลัก เช่น ความเชื่อและการถือปฏิบัติต่อผีบรรพบุรุษ ได้แก่ ผีปู่ตา ผีปู่ย่า ผีพ่อแม่ เป็นต้น

3. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์เฉพาะด้าน เช่น ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การทำมาหากินในด้านต่าง ๆ ภูมิปัญญาด้านการรักษาโรค เป็นต้น

สรุปว่า ประเภทการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมีการแบ่งไว้หลากหลาย และมีความแตกต่างกันไป เช่น จำแนกตามประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้าน ลักษณะการดำเนินชีวิตที่เกิดจากประสบการณ์การเป็นอยู่ หรือภูมิปัญญาจากประสบการณ์เฉพาะด้าน ภูมิปัญญาที่เกิดจากการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นจากการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับงาน และภูมิปัญญาที่เกิดการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับการทำมาหากิน

2.2.3 รูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

การถ่ายทอดภูมิปัญญามีนักวิชาการได้แบ่งรูปแบบการถ่ายทอดแตกต่างกันตามเกณฑ์ต่าง ๆ กัน ดังนี้

ริชาร์ด เอ็ม เดอร์สัน (Richard M. Dorson , 1972, p.5) กล่าวถึงวิธีการถ่ายทอดความรู้ของชาวบ้านมี 3 รูปแบบ ดังนี้

1. รูปแบบที่ใช้คำพูด (Verbal) เช่น การบอกให้ทำ
2. รูปแบบที่ไม่ใช้คำพูด (Non-Verbal) เช่น การทำให้ดู
3. รูปแบบผสม (Mixed) คือ ใช้ทั้งสองรูปแบบในการถ่ายทอด

บรันเดก และแมคเคอร์แรเซอร์ (Brundage & Mackeracher, 1980, pp. 57-62)

กล่าวถึง รูปแบบการถ่ายทอดความรู้ 3 รูปแบบ ดังนี้

1. การถ่ายทอดความรู้แบบควบคุมชี้นำ ช่วยให้ผู้เรียนได้รับทักษะและความรู้เฉพาะที่จำเป็นในการทำกิจกรรม โดยผู้สอนเป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเนื้อหาในเวลาอันสั้น ผู้เรียนไม่ต้องเสียเวลาค้นคว้าด้วยตนเองเหมาะสำหรับผู้เรียนต้องการเรียนรู้ทางการเรียนสูง เพื่อสร้างความเชื่อมั่นและคุณค่าให้แก่ตัวเอง

2. การถ่ายทอดความรู้แบบอำนวยความสะดวก (Facilitating) เหมาะสำหรับผู้เรียนค้นพบความหมายใหม่ จนเกิดความคิดสร้างสรรค์ เจตคติ ทักษะ และวิธีการปฏิบัติการจากสิ่งที่เรียนรู้ผสมผสานสิ่งที่เคยเรียนรู้มาก่อนกับสิ่งที่เรียนรู้ใหม่ เหมาะสำหรับผู้เรียนที่ต้องการเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม เป็นการถ่ายทอดความรู้ที่ให้ผู้เรียนเกิดมโนภาพแห่งตน

3. การถ่ายทอดความรู้แบบร่วมมือ (Collaborating) เป็นกระบวนการเรียนการสอนที่ผู้เรียนผู้สอนร่วมกันแสวงหาความรู้และความคิดสร้างสรรค์ ผู้สอนต้องทำตัวเป็นผู้เรียนเข้าร่วมกิจกรรมเมื่อผู้เรียนคนหนึ่ง

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2533, หน้า 90) กล่าวว่า วิธีการชาวบ้านทุกหมู่เหล่าถ่ายทอดได้ใช้สติปัญญาของคนที่ตั้งสมความรู้ประสบการณ์เพื่อการดำรงชีพมาโดยตลอดและถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งตลอดมาด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่แตกต่างกันไปตามสภาวะแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยอาศัยศรัทธาทางศาสนาความเชื่อถือผีสาขต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอดเรียนรู้สืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษในอดีตถึงลูกหลานในปัจจุบัน

รัตนะ บัวสนธ์ (2533, หน้า 69-70) ได้เสนอการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นแบ่งได้ 2 วิธี คือ

1. ครูเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอน ในกรณีนี้บทบาทการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนอยู่ภายใต้การกระทำของครู ซึ่งเป็นไปตามลักษณะกิจกรรมที่ได้จัดการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น นั่นคือครูเป็นตัวแทนของปราชญ์ท้องถิ่นที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาดังกล่าวที่ได้รับการกำหนดเป็นหลักสูตรแล้ว

2. ปราชญ์ท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอน แทนที่ทางโรงเรียนจะให้ครูดำเนินการกิจกรรมการเรียนการสอน เพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เปลี่ยนเป็นปราชญ์ท้องถิ่น ทำหน้าที่เป็นผู้สอนหรือเป็นครูแทนรวมทั้งให้ปราชญ์ท้องถิ่นทำหน้าที่ประเมินผลการศึกษาของนักเรียนด้วย

อังกูล สมคะเนย์ (2535, หน้า 51) เสนอแนวคิดในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการศึกษาได้ 2 แนวทาง ดังนี้

1. โรงเรียนเป็นผู้นำเนื้อหาสาระที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นไปจัดการเรียนการศึกษาให้นักเรียนได้เรียนรู้โดยเนื้อหาสาระจะต้องสอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น
2. โรงเรียนเชิญเจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่นได้แก่ ปัญญาชน ช่างฝีมือ ช่างเทคนิคในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

สามารถ จันทร์สุรย์ (2536, หน้า 150-152) จำแนกวิธีการถ่ายทอดไว้ 2 ประเภท ดังนี้

1. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก เด็กโดยทั่วไปมีความสนใจในช่วงเวลาสั้นที่ใกล้ชิด ซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่ายไม่ซับซ้อน สนุกสนานและดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำ (ตามตัวอย่าง) การเล่นเกมปริศนาคำทาย เป็นต้น

วิธีการเหล่านี้เป็นการสร้างเสริมนิสัยและบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งที่ควรทำ และไม่ควรรทำ

2. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ ถือว่าเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ มาพอสมควรแล้ว และเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดทำได้หลายรูปแบบ เช่น วิธีการบอกเล่าโดยตรง หรือบอกโดยผ่านพิธีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นต่าง ๆ ดังจะเห็นได้โดยทั่วไปในพิธีการแต่งงานของทุกท้องถิ่น จะมีขั้นตอนมีคำสอนที่ผู้ใหญ่สอนคู่บ่าวสาวอยู่ทุกครั้ง รวมทั้งการลงมือประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษก็มีการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์มาโดยตลอด นอกจากนี้วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจะออกมาในรูปของการบันทึกที่สอดแทรกในกระบวนการ และเนื้อหา หรือคำร้องของบันทึก เช่น ในคำร้องของลิเก ลำตัดของภาคกลาง โนรา หนังสวดของภาคใต้ หนังสวดของภาคอีสาน (หนังสือประโมทัย) กลอนคำ คำสอนของภาคอีสาน คำสอนของภาคเหนือ เป็นต้น คำสอนของศาสนา การเมืองการปกครอง การประกอบอาชีพ การรักษาโรคพื้นบ้าน รวมทั้งการปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีต่าง ๆ

ถ้าหากจะแบ่งลักษณะการถ่ายทอดภูมิปัญญาในอดีตตามรูปแบบใหม่ ๆ อาจแบ่งได้ 2 รูปแบบ ดังนี้

1. แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร คือ ลักษณะที่กล่าวมาแล้วข้างต้น
2. แบบเป็นลายลักษณ์อักษร ในอดีตส่วนใหญ่ใช้จาร หรือเขียนใส่ใบลานหรือสมุดข่อยที่ชาวภาคใต้เรียกว่า บุคคำ บุคขาว เพื่อให้ผู้สนใจได้ศึกษาเล่าเรียนสืบต่อกันมาได้วิธีหนึ่ง

ส่วนในปัจจุบันในยุคที่การสื่อสารมวลชน การคมนาคม เทคโนโลยีมีความเจริญก้าวหน้าทันสมัย และรวดเร็ว ก็มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านทางสื่อสารมวลชนทุกสาขา ไม่ว่าจะเป็นหนังสือ เอกสาร สิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ และอื่น ๆ จนทำให้เกิดการเลือกรับสาร หรือไม่รับ มีการถ่ายทอดรูปแบบที่หลากหลายออกไปมากมายที่สะดวกต่อผู้บริโภคมากยิ่งขึ้น

จารูวรรณ ธรรมวัตร (2538, หน้า 12-13) ได้แบ่งวิธีการถ่ายทอด 2 วิธี

1. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก เด็กโดยทั่วไปมีความสนใจในช่วงเวลาสั้นในสิ่งที่ใกล้ตัวซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่ กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่ายไม่ซับซ้อน สนุกสนานและดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำ (ตามตัวอย่าง) การเล่นเกมปริศนาคำทาย เป็นต้น วิธีการเป็นการสร้างเสริมนิสัยและบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งที่ควรทำและไม่ควรรทำ

2. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ถือว่าเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ มาพอสมควรแล้วและเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดทำได้หลายรูปแบบ เช่น วิธีบอกเล่าโดยตรงหรือบอกเล่าโดยผ่านพิธีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นต่าง ๆ ดังจะเห็นได้โดยทั่วไปในพิธีแต่งงานของทุกท้องถิ่น จะมีขั้นตอนมีคำสอนที่ผู้ใหญ่สอนคู่บ่าวสาวทุกครั้งรวมทั้งการลงมือประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษก็มีการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์มาโดยตลอด

สามารถ จันทร์สุรย์ และประทีป อินแสง (2541, หน้า 66-75) ได้กล่าวไว้ว่าการถ่ายทอด และสืบทอดภูมิปัญญาไทยเพื่อรับใช้สังคมใหม่ในยุคปัจจุบัน บนพื้นฐานศิลปวัฒนธรรมไทยในยุคปัจจุบันนั้นกระทำได้ค่อนข้างยาก เนื่องจากได้ขาดช่วงในการสืบทอดภูมิปัญญาตั้งแต่ประเทศไทยได้รับเอาภูมิปัญญาสากลเข้ามาเป็นกระแสหลัก ในการเรียนรู้ในระบบการศึกษา ดังนั้น ภูมิปัญญาไทยโดยเฉพาะในส่วนของการศึกษาพื้นบ้านได้ถูกตัดออกจากการศึกษาเรียนรู้ในวิถีชุมชนจนเกือบจะหมดสิ้นแล้ว แม้ปัจจุบันได้มีการสืบค้นพัฒนา และถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยเป็นอย่างมากแล้วก็ตาม ภูมิปัญญาไทยก็ยังไม่สามารถฟื้นฟูกลับคืนมาให้สืบทอดอย่างทัดเทียมกับภูมิปัญญาสากลแต่ประการใด ทั้งนี้เนื่องจากภูมิปัญญาทั้งภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญานิรนาม และภูมิปัญญาไทยได้สูญหายไปเป็นจำนวนมากแล้ว ส่วนที่เหลือในขณะนี้ก็อยู่ในภาวะที่เสี่ยงกับการสูญหายทั้งจากอายุขัยของผู้ทรงภูมิปัญญาที่สืบทอด และทั้งจากกระแสของพัฒนาการสมัยใหม่ในยุคปัจจุบัน ซึ่งขณะนี้ยังคงเหลือภูมิปัญญาไทยอยู่บ้างในชุมชนชนบทที่มีผู้ทรงภูมิปัญญาคำเนินการสืบทอดสู่ลูกหลานในชุมชนเท่านั้น ดังนั้นเพื่อเป็นการสืบทอดภูมิปัญญา และพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ จึงควรมีสติธิได้รับการศึกษาเรียนรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม และภูมิปัญญาไทยในฐานะผู้เป็นเจ้าของในท้องถิ่นนั้นด้วย

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2542, หน้า 43-44) ได้กล่าวถึงการถ่ายทอดภูมิปัญญาไว้ดังนี้ ภูมิปัญญากับการศึกษามีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพราะมนุษย์ได้สั่งสม และสืบสานมรดกทางภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่องผ่านกระบวนการศึกษาโดยการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง ทำให้สามารถอยู่รอด และสร้างสรรค์ความเจริญต่างบนพื้นฐานของภูมิปัญญาที่สั่งสมสืบมาได้จนปัจจุบัน วิวัฒนาการภูมิปัญญากับการศึกษาไทยก็ตกอยู่ในสภาพเช่นเดียวกัน การจัดการศึกษาของไทยในระยะเริ่มแรกจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ยุคต้น ได้ให้ความสนใจในเรื่องการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยอย่างต่อเนื่อง บ้านวัด และวังจึงมีบทบาทในการจัดการศึกษาของปวงประชาชนตามลำดับ ผู้ทรงภูมิปัญญา เช่น ปราชญ์ชาวบ้าน พระสงฆ์ ผู้นำท้องถิ่น เป็นต้น ได้มีบทบาทในฐานะ *ครูภูมิปัญญาไทย* ที่มี

หน้าที่ในการถ่ายทอด องค์ความรู้ซึ่งเป็นภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ มาอย่างต่อเนื่อง และได้รับการยอมรับจากสังคม และชุมชนอย่างสูงในฐานะปราชญ์บุคคลที่เรียกกันทั่วไปว่า “ครู” ซึ่งหมายถึง ผู้ปฏิบัติภารกิจหนักกว่าบุคคลธรรมดาเพราะมีความรับผิดชอบต่อสังคม และส่วนรวมมากกว่า โดยเฉพาะในด้านเป็นผู้นำทางวิถีคิด และวิถีการเรียนรู้ของชุมชน และสังคม

สรุปว่า รูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญามีรูปแบบการถ่ายทอดที่แตกต่างกันตามหลักเกณฑ์ที่แตกต่างกันไป อาจเป็นรูปแบบที่ใช้คำพูด รูปแบบที่ไม่ใช้คำพูด รูปแบบผสมที่ใช้ทั้งสองรูปแบบในการถ่ายทอด หรือแบบเป็นลายลักษณ์อักษร แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร หรือ รูปแบบที่เป็นการถ่ายทอดความรู้แบบควบคุมชี้นำ รูปแบบการถ่ายทอดความรู้แบบอำนวยการ ความสะดวก และรูปแบบการถ่ายทอดความรู้แบบร่วมมือ ซึ่งมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้แก่เด็ก และผู้ใหญ่ อันแตกต่างกันไปตามสภาวะแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นทั้งทางตรง และทางอ้อม โดยอาจอาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอดความรู้สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษในอดีตถึงปัจจุบัน รวมทั้งมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านช่องทางการสื่อสารมวลชนทุกสาขา

2.2.4 กระบวนการเรียนรู้ และสืบทอดภูมิปัญญา

กระบวนการเรียนรู้ และสืบทอดภูมิปัญญา มีดังนี้

2.2.4.1 กระบวนการเรียนรู้

วิชัย ตันศิริ (2536, หน้า 5) กล่าวว่า มนุษย์มีระบบการเรียนรู้ของสมาชิกในสังคม โดยวิธีการต่าง ๆ กันด้วยสติปัญญาอันล้ำเลิศของมนุษย์ สังคมยุคต่าง ๆ ได้สร้างขนบธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติ วิถีชีวิตและทักษะของการหาเลี้ยงชีพ ตลอดจนความเชื่อถือทางศาสนาเพื่อสั่งสอนเยาวชน เพื่อสืบทอดวัฒนธรรมของแต่ละสังคม กระบวนการเรียนรู้ของคนในสังคมสมัยก่อนจึงแทรกซึมอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน และสอดแทรกอย่างจงใจในพิธีการต่าง ๆ เช่น พิธีการโกนจุก พิธีการสมรส พิธีการบรรพชา พิธีสงกรานต์ พิธีกรรมทางศาสนา และพิธีงานศพ จะเห็นได้ว่าในพิธีการเหล่านี้มีบทเรียน หรือศาสน์ทางวัฒนธรรม และแนวประพฤติปฏิบัติที่ผู้ใหญ่ตั้งใจจะสั่งสอนผู้น้อย สอดแทรกอยู่อย่างแยบยล และเป็นพลังจิตใจที่หลอมรวมผู้คนในสังคมสงบ

การสร้างสรรคภูมิปัญญาในสังคมไทย เป็นการสั่งสมความรู้และประสบการณ์อันยาวนาน โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ลักษณะต่าง ๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติของมนุษย์ในการปรับตัวทั้งกับธรรมชาติเองและการปรับตัวในสังคมด้วยกัน ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ สามารถสรุปได้ (อัจฉริ จันทมูล และบุญชู ศรีเวียงยา, 2548, หน้า 14 - 15) ดังนี้

(1) การลองผิดลองถูก การที่มนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ของตนเองให้อยู่รอด เช่น ในการหาอาหาร การรักษาพยาบาล การต่อสู้ธรรมชาติ เป็นต้น จากประสบการณ์การลองผิดลองถูกก็จะสะสมความรู้ความเข้าใจแล้วถ่ายทอดส่งต่อไปให้แก่ลูกหลานเผ่าพันธุ์ของตนกลายเป็นจารีต ธรรมเนียมหรือข้อห้ามของคนกลุ่มนั้น ๆ

(2) การลงมือกระทำจริง เป็นการเรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำจริงในสถานการณ์สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง

(3) การสาธิตวิธีการ การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า การถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้จากการทำจริงได้พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อแก่คนรุ่นหลัง ด้วยการสาธิตวิธีการ การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า และการสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

(4) พิธีกรรม ผ่านการเรียนรู้จากพิธีกรรม

(5) ศาสนา ผ่านการเรียนรู้จากพิธีกรรมศาสนาต่าง ๆ

(6) การแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์เป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่าง เพื่อให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัวมีความคิดใหม่วิธีการใหม่เข้ามา

(7) การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ในการแก้ปัญหาทั้งทางสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมได้มีคณพยายามเลือกเฟ้นความเชื่อ และธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบต่อกันมาตามฐานความเชื่อเดิม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาในบริบทใหม่ได้ในระดับหนึ่ง

(8) ลักษณะครูพักลักจำ เป็นลักษณะการแอบเรียน แอบเอาอย่างแอบลองทำดู ตามแบบอย่างที่เราสังเกตเห็นอยู่เงียบ ๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเมื่อสามารถทำได้จริง

สรุปว่า ลักษณะกระบวนการเรียนรู้การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน จึงเป็นความรู้ดั้งเดิมของสังคมไทย เป็นความรู้ที่เกิดจากการสะสมประสบการณ์ และการเรียนรู้ที่ยาวนาน มีลักษณะที่ประสมประสานและเชื่อมโยงกัน ภูมิปัญญาชาวบ้านจะสัมพันธ์แนบแน่นกับชุมชน ชุมชนที่เกิดขึ้น และดำรงอยู่ยาวนานย่อมมีภูมิปัญญาของชุมชนหรือภูมิปัญญาของตนเองทั้งสิ้น มีการถ่ายทอดในลักษณะที่เป็นนามธรรม และรูปธรรม

2.2.4.2 การถ่ายทอดและสืบทอด

การถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ จากกลุ่มชนผู้เป็นภูมิปัญญาหรือจากวิถีร่องรอยที่ปรากฏ หรือจากภาพลักษณ์ค่านิยมไปสู่กลุ่มชนอีกกลุ่มหนึ่ง รุ่นอายุหนึ่งของผู้คนจะต้องมีหลักการ วิธีการและรูปแบบที่จะทำให้วัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ๆ ได้รับการสืบทอดไปอย่างถูกต้อง อุดมด้วยคุณค่าคงไว้ซึ่งวิถีกระบวนการที่ยังครบถ้วนตามอย่างเดิมนั้น ควรจะต้องยึดหลักการสำคัญเพื่อเป็นบรรทัดฐานเบื้องต้นในการถ่ายทอดและสืบทอดมิแกวค

การถ่ายทอดและการสืบทอด ดังนี้

เอกลักษณ์ บุญท้าว (2544) กล่าวถึงการถ่ายทอด และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของภาคอีสานนั้น ควรจะขึ้นอยู่กับกระบวนการถ่ายทอด และสืบทอดวัฒนธรรม 4 ประการ (PLIT) สรุปได้ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วม (Participation) ในการถ่ายทอดหรือสืบทอด เพื่อให้คงไว้ซึ่งรูปแบบตามวัตถุประสงค์ของวัฒนธรรมดั้งเดิมมากที่สุดนั้น ผู้ที่จะถ่ายทอดและผู้ที่จะทำการสืบทอดนั้นจะต้องมีส่วนร่วมในขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่ง หรือทุกขั้นตอนเพื่อให้เข้าใจรูปแบบวิถี และเจตนารมณ์ของผู้สืบทอดมรดกตั้งแต่โบราณมาจนถึงปัจจุบันอย่างลึกซึ้งที่สุด ซึ่งจะเป็นวิธีการที่ทำให้ผู้รับการถ่ายทอดเกิดความเข้าใจ ศรัทธา ซาบซึ้งกับวัฒนธรรมนั้นอย่างถ่องแท้ การถ่ายทอดเพื่อการสืบทอดใด ๆ ก็ตาม ถ้าหากไม่เปิดโอกาสให้ผู้ที่จะเข้าไปสืบทอดได้เรียนรู้ ฝึกฝน โดยการปฏิบัติแบบใกล้ชิด หรือมีส่วนร่วมในขั้นตอนต่าง ๆ แล้วก็ยากที่จะเกิดความตระหนัก เห็นความสำคัญ เห็นคุณค่าของวัฒนธรรม ประเพณีนั้น ๆ และไม่ส่งผลดีต่อการสืบทอดนั้น ๆ ดำเนินไปอย่างราบรื่นและยั่งยืน กระบวนการมีส่วนร่วมในการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาควรจะดำเนินการตามขั้นตอน 4 ขั้นตอน ดังนี้

- 1.1 ขั้นตอนที่ 1 การตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญา
- 1.2 ขั้นตอนที่ 2 การกำหนดรูปแบบการมีส่วนร่วม
- 1.3 ขั้นตอนที่ 3 การปฏิบัติวัฒนธรรมภูมิปัญญา
- 1.4 ขั้นตอนที่ 4 ประเมินผลการสืบทอดวัฒนธรรมภูมิปัญญา

2. การเรียนรู้ (Learning) ในกระบวนการเรียนรู้วัฒนธรรมประเพณีของมนุษย์นั้น ปกติแล้วจะต้องให้เรียนรู้จากสิ่งที่ยากไปหาสิ่งง่าย ผู้เรียนสามารถที่จะเลือกเรียนได้ตามอัชฌาศัย หรือตามความถนัดเพื่อให้เกิดความรู้ เกิดความเข้าใจที่ละชั้น ทีละตอน ค่อยเป็นค่อยไปอย่างมั่นคงและชัดเจน เพราะการเรียนรู้เป็นสิ่งเดียวที่จะทำให้ผู้เรียนได้เข้าใจถึงวัฒนธรรมประเพณีที่แท้จริงได้ด้วยตัวเอง หากไม่มีการเรียนรู้อย่างถูกวิธีแล้ว ความเข้าใจในวัฒนธรรมประเพณีอาจคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง กระบวนการในการเรียนรู้วัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่น ควรจะดำเนินการตามขั้นตอน 4 ขั้นตอน ดังนี้

- 2.1 ขั้นตอนที่ 1 การแยกแยะภูมิปัญญานิทรรศน์
- 2.2 ขั้นตอนที่ 2 การฝึกฝนพัฒนาการตามแบบ
- 2.3 ขั้นตอนที่ 3 การเข้าสู่ฐานปฏิบัติการ
- 2.4 ขั้นตอนที่ 4 การกำหนดแนวทางอนุรักษ์และพัฒนา

3. การปรับปรุงและพัฒนา (Improvement and Development)

กระบวนการปรับปรุง และพัฒนาวัฒนธรรมประเพณี เพื่อให้ทันต่อยุคสมัยของการเปลี่ยนแปลง และให้คุณค่าต่อชีวิตในสังคมปัจจุบันมากที่สุด เป็นสิ่งที่จำเป็นและสำคัญที่สุด โดยปกติวัฒนธรรมประเพณีตลอดจนภูมิปัญญา จะเกิดการพลวัตปรับเปลี่ยนด้วยตัวผู้ปฏิบัติเองอยู่เสมอ เพราะในแต่ละยุคสมัยวัฒนธรรมมีการปรับเปลี่ยนถ่ายโอนทั้งรับเข้า และส่งออกกันอยู่ตลอดเวลา แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ชิดจำกัด หรือความพอดีของการปรับเปลี่ยนและถ่ายโอนก็ยังมีอยู่ ซึ่งผู้ที่จะชี้วัดถึงขีดจำกัด หรือความพอดีของการปรับเปลี่ยนถ่ายโอนนั้นก็คือ เจ้าของวัฒนธรรม ประเพณีที่เฝ้าดูอยู่ทั้งชีวิตนั่นเอง ในการปรับปรุงและพัฒนาการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานควรจะดำเนินการตามขั้นตอน 4 ขั้นตอน ดังนี้

- 3.1 ขั้นตอนที่ 1 การสำรวจวิเคราะห์รูปแบบและคุณค่าในปัจจุบัน
- 3.2 ขั้นตอนที่ 2 การกำหนดแผนกลยุทธ์เพื่อพัฒนา
- 3.3 ขั้นตอนที่ 3 การดำเนินการพัฒนาตามแผน
- 3.4 ขั้นตอนที่ 4 การประเมินผลการปรับปรุงพัฒนา

4. การถ่ายทอดและสืบทอด (Transference) ของเจตนารมณ์รวมไปถึง

คำขอหรือ อ่อนวอนของผู้รู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานเพื่อให้ผู้คนในสังคมได้หันย้อนไปถึงความเก่าความงามทางวัฒนธรรม ประเพณีของสังคม เป็นสิ่งที่คนไทยไม่ควรจะมองข้าม หรือมองว่าไร้ค่า หนึ่งความดีงามของบรรพบุรุษที่คอยเฝ้าเพียรพยายามอนุรักษ์ สืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมทั้งหมดมาสู่ลูกหลานในปัจจุบันกำลังจะถูกปล่อยทิ้งลืมเลือนหายไป โดยไม่แยแสต่อเจตนารมณ์ของผู้รู้ภูมิปัญญาในยุคสุดท้ายนั้น กระบวนการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน เป็นสิ่งที่ถูกกล่าวอ้างถึงตลอดยุคสมัยที่ผ่านมา มีความพยายามหลายอย่าง เช่น การรณรงค์การแต่งกายพื้นเมือง การส่งเสริมการเล่นพื้นเมือง แต่นั่นอาจเป็นเพียงการกล่าวอ้างให้เกิดการปฏิบัติเพื่อสนองต่อนโยบายเท่านั้น ถึงอย่างไรก็ตามภารกิจทั้งหลายที่พยายามสนองต่อนโยบายก็เป็นเพียงจุดเริ่มต้นเท่านั้น การที่จะผลักดันให้การปรับปรุงและพัฒนากระบวนการผลิตให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและความเป็นจริงในปัจจุบัน จึงควรที่จะให้การสนับสนุนการถ่ายทอดและสืบทอดอย่างจริงจัง ซึ่งขั้นตอนในการถ่ายทอด และสืบทอดควรจะดำเนินการตามขั้นตอน 3 ขั้นตอน ดังนี้

- 4.1 ขั้นตอนที่ 1 การสร้างสำนักสาธารณชนด้านวัฒนธรรม
- 4.2 ขั้นตอนที่ 2 การคัดเลือกกลุ่มผู้สืบทอด
- 4.3 ขั้นตอนที่ 3 การกำหนดกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาอย่าง

ยั่งยืน

สรุปว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมักมีการถ่ายทอดทางบรรพบุรุษจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมีวิธีการดังนี้ การสืบทอดความรู้ภายในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องอาชีพของหมู่บ้านที่แทบทุกครัวเรือนทำกัน การสืบทอดภายในครัวเรือน เป็นการสืบทอดความรู้ความชำนาญที่มีลักษณะเฉพาะกล่าวคือ เป็นความสามารถเฉพาะบุคคล หรือเฉพาะครอบครัว เช่น ความสามารถในครอบครัว เครื่องญาติ บางอย่างมีการหวงแหน และเป็นความลับในสายตระกูลการฝึกฝนจากผู้รู้ ผู้ชำนาญเฉพาะอย่างเป็นการถ่ายทอดที่ผู้สนใจไปขอรับการถ่ายทอดวิชาการดัดแปลง และพัฒนาขึ้นมาด้วยตนเองแล้วถ่ายทอดไปสู่ลูกหลาน และรวมทั้งความรู้ความชำนาญที่เกิดขึ้นจากความบังเอิญซึ่งต้องมีการสร้างสำนักสาธารณชนด้านวัฒนธรรม การคัดเลือกการกำหนดกระบวนการถ่ายทอด

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความรู้

การจัดการความรู้มีผู้ให้ความหมาย และแนวคิดไว้หลากหลาย ดังนี้

2.3.1 ความหมายของการจัดการความรู้

โอเดล และคนอื่น ๆ (O'Dell and others, 1998, p.3-9) กล่าวว่า การจัดการความรู้เป็นกลยุทธ์ในการที่จะทำให้คนได้รับความรู้ที่ต้องการภายในเวลาที่เหมาะสม รวมทั้งช่วยทำให้เกิดการแลกเปลี่ยน และนำความรู้ไปปฏิบัติเพื่อยกระดับ และปรับปรุงการดำเนินงานขององค์กร ทั้งนี้การจัดการความรู้ไม่ใช่เครื่องมือที่จัดการกับตัวของความรู้โดยตรง แต่เป็นวิธีการที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ที่มีระหว่างกันได้

เรียวกะ โทะยะมะ (Ryoko Toyama อ้างถึงใน พรทิพย์ กาญจนินตย และคณะ, 2546, หน้า 1-10) กล่าวถึง การจัดการความรู้ คือการจัดการเพื่อเอื้อให้เกิดความรู้ใหม่โดยใช้ความรู้ที่มีอยู่ และประสบการณ์ของคนในองค์กร อย่างเป็นระบบ เพื่อพัฒนานวัตกรรมที่จะทำให้มีความได้เปรียบคู่แข่ง

วิจารณ์ พานิช (2546, หน้า 2-5) การจัดการความรู้ หมายถึง การยกระดับความรู้ขององค์กร เพื่อสร้างผลประโยชน์จากต้นทุนทางปัญญา โดยเป็นกิจกรรมที่ซับซ้อน ครอบคลุมมีความหมาย ดังนี้

1. การรวบรวม การจัดระบบ การจัดเก็บและการเข้าถึงข้อมูลเพื่อสร้างเป็นความรู้เทคโนโลยีด้านข้อมูล และใช้คอมพิวเตอร์เป็นเครื่องมือช่วยการจัดการ
2. การจัดการความรู้เกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนความรู้ถ้าไม่มีการแลกเปลี่ยนความรู้แล้ว ความพยายามในการจัดการความรู้ก็จะไม่ประสบผลสำเร็จ พฤติกรรมภายในองค์กร

เกี่ยวกับวัฒนธรรม พลวัตและวิธีปฏิบัติมีผลต่อการแลกเปลี่ยนความรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรม และสังคม มีความสำคัญต่อการจัดการความรู้เป็นอย่างยิ่ง

3. การจัดการความรู้ต้องอาศัยผู้รู้ในการตีความและประยุกต์ใช้ความรู้ในการ สร้างนวัตกรรม และเป็นผู้นำทางในองค์กร รวมทั้งต้องการผู้เชี่ยวชาญในสาขาใดสาขาหนึ่ง แนะนำวิธีประยุกต์ใช้การจัดการความรู้ ดังนั้นกิจกรรมเกี่ยวกับคน ได้แก่ การดึงคุณคิด และ คนเก่ง การพัฒนาคนการติดตามความก้าวหน้าของคน และดึงคนมีความรู้ไว้ในองค์กรถือเป็น ส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้

4. การเพิ่มประสิทธิผลขององค์กร การจัดการความรู้เกิดขึ้นเพราะมีความเชื่อ ว่าจะช่วยสร้างควมมีชีวิตชีวา และความสำเร็จในองค์กร การประเมินต้นทุนทางปัญญาและ ผลสำเร็จของการประยุกต์ใช้การจัดการความรู้ เป็นดัชนีชี้ให้เห็นว่าองค์กรมีการจัดการความรู้ อย่างเป็นผลหรือไม่

สรุปว่า การจัดการความรู้เป็นระบบบริหารจัดการทรัพย์สินความรู้ขององค์กร ทั้งที่เป็นความรู้โดยนัย และความรู้ที่เห็นได้อย่างชัดเจน ระบบการจัดการความรู้เป็นกระบวนการที่ เกี่ยวพันกับการจำแนกความรู้ การตรวจสอบความรู้ การจัดเก็บความรู้ที่ผ่านการตรวจสอบแล้ว การเตรียมการกรองความรู้ และเตรียมการเข้าถึงความรู้ให้กับผู้ใช้ ทั้งนี้ โดยมีหลักการที่สำคัญ คือ ทำให้ความรู้ถูกใช้ ถูกปรับเปลี่ยน และถูกยกระดับให้สูงขึ้น การยกระดับความรู้ขององค์กร ครอบคลุมความหมาย การรวบรวม การจัดระบบ การจัดเก็บ และการเข้าถึงข้อมูลในด้าน การจัดการความรู้เกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนความรู้ การจัดการความรู้ต้องอาศัยผู้รู้ในการตีความ และประยุกต์ใช้ความรู้เพื่อสร้างนวัตกรรม และการเพิ่มประสิทธิผลขององค์กร

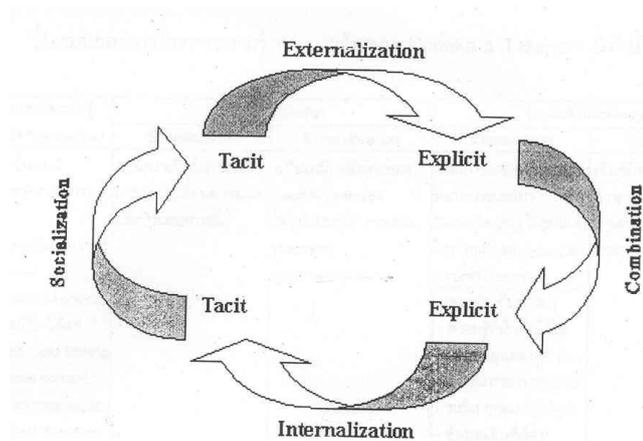
2.3.2 ประเภทของการจัดการความรู้

มิเชล โพลันยี และอิกุจิโร โนะนากะ (Michael Polanyi & Ikujiro Nonaka อ้างถึงใน O'Dell, Carla, 1998, pp. 3-9) ได้เริ่มแนวคิดในการจำแนกความรู้ออกเป็น 2 ประเภท คือ Tacit และ Explicit Knowledge ซึ่งได้รับความนิยมนำมาใช้กันอย่างแพร่หลาย โดยแบ่ง ประเภทของความรู้ไว้ดังนี้

1. ความรู้ที่อยู่ในตัวของบุคคล (Tacit Knowledge) เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจาก ประสบการณ์ การเรียนรู้ หรือพรสวรรค์ต่าง ๆ ซึ่งสื่อสารหรือถ่ายทอดในรูปของตัวเลขสูตร หรือลายลักษณ์อักษรได้ยาก ความรู้ชนิดนี้พัฒนาพร้อมทั้งสามารถแบ่งปันกันได้ และเป็นความรู้ ที่ก่อให้เกิดความได้เปรียบในการแข่งขัน

2. ความรู้ที่เป็นเหตุเป็นผล (Explicit Knowledge) เป็นความรู้ที่สามารถรวบรวม และถ่ายทอดออกมาเป็นรูปแบบต่าง ๆ ได้ เช่น หนังสือคู่มือ เอกสาร และรายงานต่าง ๆ

ซึ่งทำให้คนสามารถเข้าถึงได้ง่าย

ภาพที่ 2.2 แสดงวงจรการแลกเปลี่ยนความรู้ในองค์กร

ที่มา (Nonaka and Konno, 1999 อ้างถึงใน นวัตกรรม วิชาการ, 2547, หน้า 31)

วงจรการใช้ความรู้เริ่มต้นจากความรู้ที่มีอยู่ในสมองของแต่ละบุคคลเมื่อผ่านการระดมความคิด แลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกลุ่มแล้วได้รูปแบบ หรือแนวปฏิบัติใหม่ จึงทำการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แล้วจึงนำความรู้มาจัดหมวดหมู่อย่างเป็นระบบเพื่อสะดวกในการค้นหา และใช้งานเป็นส่วนหนึ่งของแหล่งความรู้

เมื่อเราได้ศึกษาหาความรู้จากแหล่งความรู้เดิมที่มีอยู่แล้ว จึงนำความรู้ไปสอน ไปถ่ายทอด เผยแพร่ความรู้ในรูปแบบต่าง ๆ จะทำให้ผู้ได้รับการถ่ายทอดเกิดแนวคิดใหม่วิธีการใหม่ กำหนดเป้าหมายใหม่ ซึ่งจะนำไปสู่การประชุมปรึกษาหารือ การระดมความคิด การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในประเด็นใหม่ ดังแสดงในตารางที่ 2.1 ดังนี้

ตารางที่ 2.1 แสดงขั้นตอนการจัดการความรู้

ประเภทของความรู้ (Types of Knowledge)	Tacit Knowledge		Explicit Knowledge	
	Socialization	Externalization	Combination	Internalization
ขั้นตอนของการจัดการความรู้ การใช้/การเข้าถึงความรู้ (Knowledge Organization/Access) เทคโนโลยีใช้ได้แก่ Database, Data Mining เช่น Internal content, external sources, legacy data, expert directory, best practices, FAQs, searching)	(เป็นการเปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์)	(เป็นเสมือนข้อต่อของ Tacit Knowledge ในรูปแบบของ models, diagrams, documentation)	(เป็นการรวมความรู้หลายประเภทมา Repackaging ในรูปแบบใหม่ เช่น yellow pages, intranet, forums) แหล่งจัดเก็บความรู้ - ความรู้ที่บันทึกไว้ในฐานข้อมูล/เอกสาร/วรรณกรรมสารสนเทศ - ระเบียบการแนวปฏิบัติคู่มือ - ข้อมูลเดิมที่มีอยู่ - ความรักภายใน/ภายนอกองค์กร - แหล่งความรู้ภายนอก Classification/Taxonomies	(ซึมซับความคิดและความรู้ไปสู่การปฏิบัติผ่านเรื่องราวที่ประสบความสำเร็จ) การแบ่งปันความรู้
การแลกเปลี่ยน/แบ่งปันความรู้ (Knowledge Sharing) (เทคโนโลยีที่ใช้ได้แก่ Collaborative tools เช่น email, newsgroups, chats, video conferencing)	การสร้างความรู้ใหม่ - การระดมความคิด - การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประสบการณ์ - การแลกเปลี่ยนทักษะระหว่างบุคคล Creation	การบันทึก/เกิดความรู้ไว้ - การแปลงความรู้ของแต่ละบุคคลออกมาเป็นรูปแบบหรือแนวปฏิบัติใหม่ - การบันทึกความรู้ขององค์กรนั้นไว้ Capture	การแบ่งปันความรู้ - เป็นการเผยแพร่เรื่องราวที่ประสบความสำเร็จ/วิธีการที่เป็นเลิศ - การสอน/การฝึกอบรม - ความรู้จากเอกสาร/ฐานข้อมูลเพื่อแก้ปัญหา Sharing	ได้เป้าหมาย/วิธีการใหม่ - เป็นการวางโครงสร้างใหม่ - กำหนดเป้าหมายใหม่ - หาคุณค่า/วิธีการใหม่
การจัดท/การสร้างความรู้ (Knowledge Creation/ Knowledge Acquisition) (เทคโนโลยีที่ใช้ได้แก่ Groupware, workflow applications, document collaboration, data/application sharing)				

ที่มา (น้ำทิพย์ วิภาวิน, 2547, หน้า 32)

สรุปว่า ประเภทของการเรียนรู้แบ่งเป็น 4 ประเภท คือ 1) ความรู้เฉพาะบุคคลที่เป็นความรู้ที่อยู่ในตัวของบุคคลที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ การเรียนรู้ หรือพรสวรรค์ต่าง ๆ ซึ่งสื่อสารได้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันของบุคคล หรือกลุ่มบุคคลในองค์กร

2) ความรู้ที่เป็นเหตุเป็นผล เป็นความรู้ที่สามารถรวบรวมถ่ายทอดเป็นรูปแบบต่าง ๆ ได้ 3) ความรู้ขององค์กรเป็นความรู้ที่ได้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลในองค์กร และ 4) ความรู้ที่เป็นระบบเกิดจากการสร้าง หรือต่อยอดองค์ความรู้ ผ่านกระบวนการคู่มือ และจรรยาบรรณต่าง ๆ ในองค์กร

2.3.3 วัตถุประสงค์ของการจัดการความรู้

พริธดา วิเชียรปัญญา (2547, หน้า 41) ได้กำหนดวัตถุประสงค์ทั่วไปของการจัดการความรู้ ดังนี้

2.3.3.1 เพื่อปรับปรุงกระบวนการดำเนินงานทางธุรกิจที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

2.3.3.2 เพื่อการพัฒนาผลิตภัณฑ์และบริการใหม่ ๆ

2.3.3.3 เพื่อปรับปรุงเทคนิค กระบวนการ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ และนำความรู้นั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์

สรุปว่า วัตถุประสงค์การจัดการความรู้เพื่อปรับปรุงกระบวนการดำเนินงานในด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์และบริการปรับปรุงเทคนิค กระบวนการ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ และนำความรู้นั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์

2.3.4 ประโยชน์ของการจัดการความรู้

ประโยชน์ของการจัดการความรู้ซึ่ง บาช่า (Bacha, 2000) สรุปได้ 8 ประการ ดังนี้

2.3.4.1 ป้องกันความรู้สูญหาย การจัดการความรู้ทำให้องค์กรสามารถรักษาความเชี่ยวชาญความชำนาญ และความรู้ที่อาจสูญหายไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของบุคลากร เช่น การเกษียณอายุทำงาน หรือการลาออกจากงาน เป็นต้น

2.3.4.2 เพิ่มประสิทธิภาพในการตัดสินใจ ตามประเภท คุณภาพและความสะดวกในการเข้าถึงความรู้ เป็นปัจจัยสำคัญของการเพิ่มประสิทธิภาพการตัดสินใจ เนื่องจากผู้ที่ทำหน้าที่ตัดสินใจต้องสามารถตัดสินใจได้อย่างรวดเร็ว และมีคุณภาพ

2.3.4.3 ความสามารถในการปรับตัว และมีความยืดหยุ่นในการทำให้ผู้ปฏิบัติงานมีความเข้าใจในงาน และวัตถุประสงค์ของงาน โดยไม่ต้องมีการควบคุม หรือมีการแทรกแซงมากนักจะทำให้ผู้ปฏิบัติงานสามารถทำงานในหน้าที่ต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเกิดการพัฒนาจิตสำนึกที่ดีในการทำงาน

2.3.4.4 ความได้เปรียบในการแข่งขัน การจัดการความรู้ช่วยให้องค์กรมีความเข้าใจลูกค้าแนวโน้มของการตลาดของการแข่งขัน ทำให้สามารถลดช่องว่าง และเพิ่มโอกาสในการแข่งขันได้

2.3.4.5 การพัฒนาทรัพย์สิน เป็นการพัฒนาความสามารถขององค์กรในการใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินทางปัญญาที่มีอยู่ ได้แก่ สิทธิบัตร เครื่องหมายการค้า และลิขสิทธิ์

2.3.4.6 การยกระดับผลิตภัณฑ์ การนำการจัดการความรู้มาใช้เพื่อเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและบริการ ซึ่งเป็นการเพิ่มคุณค่าให้แก่ผลิตภัณฑ์นั้น ๆ อีกด้วย

2.3.4.7 การบริการลูกค้า การศึกษาความสนใจ และความต้องการของลูกค้าจะเป็นการสร้างความพึงพอใจ เพิ่มยอดขาย และสร้างรายได้ให้แก่องค์กร

2.3.4.8 การลงทุนทางทรัพยากรบุคคล การเพิ่มความสามารถในการแข่งขันผ่านการเรียนรู้ร่วมกัน การจัดการด้านเอกสาร การจัดการกับความรู้ที่ไม่เป็นทางการ เป็นการเพิ่มความสามารถให้แก่องค์กรในการจ้าง และฝึกฝนบุคลากร

สรุปว่า ประโยชน์ของการจัดการความรู้เพื่อป้องกันความรู้ที่อาจสูญหาย เพิ่มประสิทธิภาพในการตัดสินใจ มีความยืดหยุ่นในการปรับตัว มีความได้เปรียบในการแข่งขัน ส่งเสริมการพัฒนาทรัพย์สิน การยกระดับผลิตภัณฑ์ สร้างความพึงพอใจในการบริการลูกค้า และการเพิ่มความสามารถในการแข่งขัน

2.3.5 กระบวนการของการจัดการความรู้

กระบวนการจัดการความรู้ซึ่ง (Knowledge Process) ทูรบัน และคนอื่น ๆ (Turban & others อ้างถึงใน พรธิดา วิเชียรปัญญา, 2547, หน้า 52)) ได้แบ่งกระบวนการของการจัดการความรู้ ดังนี้

2.3.5.1 การค้นหาความรู้ (Knowledge Identification)

การค้นหาว่าองค์กรมีความรู้อะไรบ้างในรูปแบบใด อยู่ที่ใครและความรู้ อะไรที่องค์กรจำเป็นต้องมี ทำให้องค์กรทราบว่าขาดความรู้อะไรบ้างหรืออีกนัยหนึ่ง คือ รู้เรานั้นเอง องค์กรอาจใช้เครื่องมือ Knowledge Mapping หรือ แผนที่ความรู้เพื่อหาว่าความรู้ใดมีความสำคัญสำหรับองค์กรแล้วจัดลำดับความสำคัญของความรู้เหล่านั้นเพื่อให้องค์กรสามารถวางแผนเขตของการจัดการความรู้ และสามารถจัดสรรทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ และมีประสิทธิผล (Singapore Productivity & Standards Board, 2001, pp.193-202) ซึ่งจะสามารถใช้เป็นโครงสร้างพื้นฐานทางความรู้ที่องค์กรสามารถใช้เป็นฐานในการต่อยอดความรู้ในเรื่องนั้นอย่างเป็นระบบ รวมทั้งใช้เพื่อศึกษาผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงกระบวนการทำงาน และการเคลื่อนย้ายแหล่งข้อมูลความรู้ต่อระบบต่าง ๆ ในองค์กร

2.3.5.2 การสร้างและแสวงหาความรู้ (Knowledge Creation and Acquisition)

จากแผนที่ความรู้ขององค์กรจะทราบว่ามีความรู้ที่จำเป็นต้องมีอยู่หรือไม่ และจะหาวิธีการในการดึงความรู้จากแหล่งต่าง ๆ ที่อาจกระจัดกระจายมารวบรวมไว้เพื่อจัดทำ

เนื้อหาให้เหมาะสม และตรงกับความต้องการของผู้ใช้ องค์กรอาจสร้างความรู้ที่จำเป็นต้องมีจากความรู้เดิมที่มีอยู่ หรือนำความรู้จากภายนอกองค์กรมาใช้ นอกจากนี้ยังอาจต้องพิจารณากำจัดความรู้ที่ไม่จำเป็นหรือล้าสมัยทิ้งไป เพื่อประหยัดทรัพยากรในการจัดเก็บความรู้เหล่านั้น สิ่งสำคัญในขั้นตอนนี้ คือ การกำหนดเนื้อหาของความรู้ที่ต้องการ และคัดจับความรู้ดังกล่าวให้ได้ ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ขั้นตอนนี้ประสบผลสำเร็จ คือ บรรยากาศ และวัฒนธรรมขององค์กรที่เอื้อให้บุคลากรมีความกระตือรือร้นในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อใช้ในการสร้างความรู้ใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลา นอกจากนี้ระบบสารสนเทศยังมีส่วนช่วยให้บุคลากรสามารถแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันได้รวดเร็วยิ่งขึ้น และจะทำให้การเสาะแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ จากภายนอกทำได้รวดเร็วยิ่งขึ้น

การสร้างความรู้ เป็นสิ่งที่สร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ (Generative) การสร้างความรู้ใหม่เกี่ยวข้องกับแรงผลักดัน การหยั่งรู้ และความเข้าใจอย่างลึกซึ้งที่เกิดขึ้นในแต่ละบุคคล การสร้างความรู้ใหม่ควรอยู่ภายใต้หน่วยงานหรือคนในองค์กร ซึ่งหมายความว่าทุก ๆ คนสามารถเป็นผู้สร้างความรู้ได้รูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

- (1) บุคคลให้ความรู้ที่ตนมีอยู่กับผู้อื่น เช่น การถ่ายทอดความรู้จากการทำงานร่วมกันอย่างใกล้ชิด
- (2) การนำความรู้ที่องค์การมีอยู่ผนวกเข้ากับความรู้ของแต่ละบุคคล เพื่อให้เกิดเป็นความรู้ใหม่ และมีการแบ่งปันทั่วทั้งองค์การ
- (3) ความรู้ที่ได้จากการรวม และสังเคราะห์ความรู้ที่มีอยู่เข้าด้วยกัน รูปแบบนี้อาจจำกัดอยู่ที่ความรู้ที่มีอยู่แล้ว
- (4) ความรู้ที่เกิดขึ้นเป็นการภายใน โดยสมาชิกขององค์การค้นพบแนวทางได้เอง และมีกิจกรรมมากมายที่องค์การสามารถดำเนินการเพื่อสร้างความรู้
- (5) การเรียนรู้โดยการปฏิบัติ
- (6) การแก้ปัญหอย่างเป็นระบบ
- (7) การทดลอง ซึ่งเป็นการสร้างแรงจูงใจและโอกาสสำหรับการเรียน
- (8) การเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ผ่านไปในอดีต

2.3.5.3 การจัดความรู้ให้เป็นระบบ (Knowledge Organization)

เมื่อมีเนื้อหาความรู้ที่ต้องการแล้ว องค์กรต้องจัดความรู้ให้เป็นระบบ เพื่อให้ผู้ใช้สามารถค้นหา และนำความรู้ดังกล่าวไปใช้ประโยชน์ได้ การจัดความรู้ให้เป็นระบบนั้นหมายถึง การจัดทำสารบัญช และจัดเก็บความรู้ประเภทต่าง ๆ เพื่อให้การเก็บรวบรวม การค้นหา การนำมาใช้ทำได้ง่าย และรวดเร็ว การแบ่งชนิด หรือประเภทของรูขุมนั้นขึ้นอยู่กับผู้ใช้งานว่าจะ

นำไปใช้อย่างไร รวมทั้งลักษณะการทำงานของบุคลากรในองค์กรเป็นแบบใด โดยทั่วไปอาจแบ่งประเภทของความรู้ตามลักษณะ ความชำนาญ หรือความเชี่ยวชาญของบุคลากร หัวข้อหรือหัวเรื่อง หน้าที่ หรือกระบวนการ และประเภทของผลิตภัณฑ์ บริการ กลุ่มตลาด หรือกลุ่มลูกค้า โดยมีความครอบคลุม และมีความละเอียดของการแบ่งประเภทของรู้นั้น จะขึ้นอยู่กับการใช้รู้นั้น ๆ เช่น ถ้าเป็นความรู้ที่มีผู้ใช้มาก และหลากหลาย การแบ่งจะครอบคลุมความรู้มากมายหลายประเภท แต่ถ้าเป็นความรู้ที่ใช้เฉพาะกลุ่ม การแบ่งจะไม่ครอบคลุมมากนัก แต่จะลงลึกในรายละเอียดยิ่งขึ้น (Singapore Productivity & Standards Board, 2001, pp.13-18) ในส่วนของการค้นคืนความรู้ (Retrieval) นั้น เป็นลักษณะของการเข้าถึงสิ่งที่ผู้ใช้ต้องการ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงานต่อไป องค์กรควรทำให้พนักงานทราบถึงช่องทางหรือวิธีการสำหรับการค้นหาความรู้ต่าง ๆ ทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการ เช่น การทำสมุดเก็บรายชื่อ และทักษะของผู้เชี่ยวชาญ การทำสมุดหน้าเหลือง (Yellow page) ขององค์กรหรือในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ เช่น เครื่องข่ายการทำงานตามระดับชั้น การประชุม การฝึกอบรม เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะนำไปสู่การถ่ายทอดความรู้ในองค์กร

2.3.5.4 การประมวลและการกลั่นกรองความรู้ (Knowledge Codification and Refinement) นอกจากการจัดทำสารบัญความรู้อย่างเป็นระบบแล้ว องค์กรต้องประมวลความรู้ให้อยู่ในรูปแบบภาษาที่เข้าใจง่าย ใช้ได้ง่ายซึ่งอาจทำได้หลายลักษณะ ดังนี้

(1) การจัดทำหรือปรับปรุงรูปแบบของเอกสารให้เป็นมาตรฐานเดียวกันทั่วทั้งองค์กรจะช่วยให้การป้อนข้อมูล การจัดเก็บ การค้นหาและใช้ข้อมูลร่วมกันเป็นไปอย่างสะดวกรวดเร็ว

(2) การใช้ภาษาเดียวกันทั้งองค์กร หมายถึง การทำอภิธานศัพท์ คำจำกัดความความหมายของคำที่แต่ละหน่วยงานใช้ในการปฏิบัติงานเพื่อให้มีความเข้าใจตรงกันซึ่งจะช่วยให้การป้อนข้อมูลหรือความรู้การแบ่งประเภท และจัดเก็บได้มาตรฐานเดียวกันที่สำคัญต้องมีการปรับปรุงอภิธานศัพท์ให้ทันสมัยอยู่เสมอรวมทั้งต้องให้ผู้ใช้สามารถค้นหาและเปิดใช้ได้อย่างสะดวกรวดเร็วด้วย

(3) การเรียบเรียง ตัดต่อ และปรับปรุงเนื้อหาให้มีคุณภาพดีในด้านต่าง ๆ เช่น ความครบถ้วน เทียบตรง ทันสมัย สอดคล้องและตรงตามความต้องการของผู้ใช้

2.3.5.5 การเข้าถึงความรู้ (Knowledge Access)

ความรู้ที่ได้มานั้นจะไร้ค่าหากไม่ถูกนำไปเผยแพร่เพื่อให้ผู้อื่นใช้ประโยชน์ได้ องค์กรจึงต้องมีวิธีการในการจัดเก็บ และกระจายความรู้อย่างหลากหลาย และทั่วถึง โดยทั่วไปการส่ง หรือกระจายความรู้ไปสู่ผู้ใช้ ทำได้ 2 ลักษณะ คือ

(1) การป้อนความรู้ (Push) คือ การส่งข้อมูล หรือความรู้ให้ผู้รับโดยผู้รับไม่ได้ร้องขอหรือต้องการ เรียกว่าเป็นแบบ Supply-based ซึ่งโดยทั่วไปมักจะทำให้ผู้รับรู้สึกว่าได้รับข้อมูล หรือความรู้มากเกินไป หรือไม่ตรงตามความต้องการ

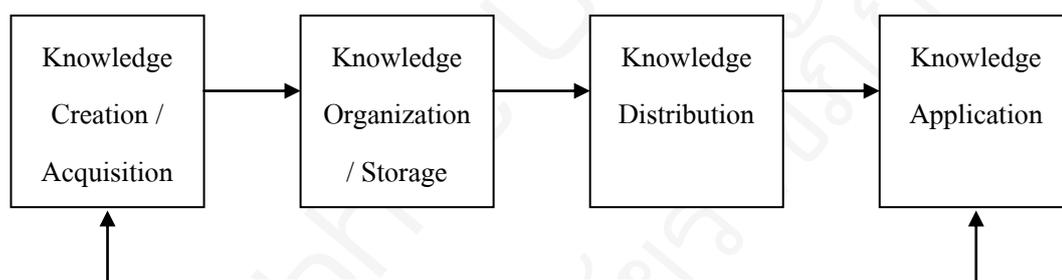
(2) การให้โอกาสเลือกใช้ความรู้ (Pull) คือ การที่ผู้รับสามารถเลือกรับหรือใช้เฉพาะข้อมูล หรือความรู้ที่ต้องการเท่านั้น ซึ่งช่วยลดปัญหาการได้รับข้อมูล หรือความรู้ที่ไม่ต้องการมากเกินไป (Information Overload) การกระจายความรู้แบบนี้ เรียกว่าแบบ Demand-based องค์กรควรทำให้เกิดความสมดุลระหว่างการกระจายความรู้แบบ Push และ Pull เพื่อประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ใช้ข้อมูลหรือความรู้

2.3.5.6 การแบ่งปันและแลกเปลี่ยนความรู้ (Knowledge Sharing) การจัดทำเอกสาร การทำฐานข้อมูล หรือทำสื่ออิเล็กทรอนิกส์ใด ๆ โดยนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ จะช่วยให้เข้าถึงความรู้ได้ง่าย และรวดเร็วขึ้น ซึ่งวิธีดังกล่าวจะใช้ได้ดีสำหรับความรู้ประเภท Explicit เท่านั้น สำหรับการแบ่งปัน และแลกเปลี่ยนความรู้ประเภท Tacit นั้น จะต้องทำด้วยการพบปะกันตัวต่อตัว การถ่ายทอดและการใช้ประโยชน์จากความรู้ มีความจำเป็นสำหรับองค์กร เนื่องจากองค์กรจะเรียนรู้ได้ดีขึ้นเมื่อความรู้มีการกระจายและถ่ายทอดไปอย่างรวดเร็วและเหมาะสมทั่วทั้งองค์กร การถ่ายทอดและการใช้ประโยชน์จากความรู้ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกลไกด้านอิเล็กทรอนิกส์ นอกจากนี้การเคลื่อนที่ของสารสนเทศ และความรู้ระหว่างบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่งนั้นเป็นไปได้โดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ ซึ่งการถ่ายทอดความรู้โดยตั้งใจมีวิธีการต่าง ๆ กล่าวคือ การสื่อสารด้วยการเขียน (การบันทึก การรายงาน จดหมาย ข่าวประกาศ) การฝึกอบรม การประชุมภายใน การสรุปข่าวสาร การสื่อสารภายในองค์กร (วีดิทัศน์ สิ่งพิมพ์ เครื่องเสียง) การเยี่ยมชมงานต่าง ๆ ที่จัดเป็นกลุ่มตามความจำเป็น การหมุนเวียนงาน และเปลี่ยนงาน ระบบพี่เลี้ยง (Mentoring) ส่วนการถ่ายทอดความรู้โดยไม่ตั้งใจนั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยอาจจะไม่รู้ตัว หรือเป็นการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการที่เกิดขึ้นในหน้าที่ที่ทำงานเป็นประจำอย่างไม่เป็นแบบแผน เช่น การหมุนเวียนงานกัน ประสบการณ์ หรือเรื่องราวต่าง ๆ ที่เล่าสืบต่อกันมา ขณะทำงานหรือชายที่ไม่เป็นทางการ เป็นต้น

2.3.5.7 การเรียนรู้ (Learning) วัตถุประสงค์ที่สำคัญที่สุดในการจัดการความรู้ คือ การเรียนรู้ของบุคลากร และนำความรู้นั้นไปใช้ประโยชน์ในการตัดสินใจแก้ไขปัญหา และปรับปรุงองค์กร ดังนั้นขั้นตอนนี้จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะถึงแม้องค์กรจะมีวิธีการในการกำหนด รวบรวม คัดเลือก ถ่ายทอด และแบ่งปันความรู้ที่ดีเพียงใดก็ตาม หากบุคลากรไม่ได้เรียนรู้ และนำไปใช้ประโยชน์ ก็เป็นการสูญเปล่าของเวลา และทรัพยากรที่ใช้ ดังนั้นองค์กรจะต้องกระตุ้นสร้างบรรยากาศที่ทำให้บุคลากรทุกคนกล้าคิด กล้าทำ กล้าลองผิดลองถูก โดยผู้บริหาร

จะต้องยอมรับผลลัพธ์ที่จะออกมาไม่ว่าจะเป็นความสำเร็จ หรือความล้มเหลว เพราะกระบวนการเรียนรู้ มิได้ขึ้นอยู่กับผลลัพธ์ แต่มาจากประสบการณ์ที่ได้รับในการลงนำความรู้ที่ได้มาฝึกปฏิบัติ หากล้มเหลวก็จะไม่ทำผิดซ้ำสองอีก ทั้งนี้การเรียนรู้ดังกล่าวจะต้องสอดคล้องกับทิศทางและค่านิยมขององค์กรด้วย การเรียนรู้ของบุคลากรจะทำให้เกิดความรู้ใหม่ ๆ ขึ้นมากมาย ซึ่งจะไปเพิ่มพูนองค์ความรู้ขององค์กรที่มีอยู่แล้วให้มากขึ้นเรื่อย ๆ ความรู้เหล่านี้ก็จะถูกนำไปใช้เพื่อสร้างความรู้ใหม่ ๆ อีก เป็นวงจรที่ไม่มีที่สิ้นสุดที่เรียกว่า วงจรความรู้

อลาวิ (Alavi, 2000) เสนอกระบวนการจัดการความรู้ ประกอบด้วย การสร้างและจัดหาความรู้ (Knowledge Creation/Acquisition) การจัดองค์กรและการจัดเก็บความรู้ (Knowledge Organization/Storage) การกระจายความรู้ (Knowledge Distribution) และการประยุกต์ใช้ความรู้ (Knowledge Application) ดังแสดงในภาพที่ 2.3 ดังนี้

ภาพที่ 2.3 แสดงวงจรกระบวนการจัดการความรู้
ที่มา (Alavi, 2000 อ้างถึงใน นวัตกรรม วิชาการ, 2546, หน้า 80)

โนนากะ และ คงโนะ (Nonaka & Konno, 1998) กล่าวถึงกระบวนการของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคล (Tacit Knowledge) และความรู้ที่ถูกบันทึกหรือเรียบเรียงไว้เป็นลายลักษณ์อักษร (Explicit Knowledge) ว่าเป็นกระบวนการที่จะนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ใหม่ ดังแสดงในภาพที่ 2.4 ดังนี้

↖	Tacit K	Tacit K	↘
Tacit K	Socialization (Originating Ba)	Externalization (interacting Ba)	Explicit K
Tacit K	Internalization (Exercising Ba)	Combination (Cyber Ba)	Explicit K
↙	Explicit K	Explicit K	↗

ภาพที่ 2.4 แสดงต้นแบบ SECI ของโนนากะ (Nonaka's SECI Model)

ที่มา (Nonaka & Konno, 1998)

เมื่อพิจารณาสัดส่วนความรู้ทั้งสองประเภท จะพบว่าความรู้ในองค์กรส่วนใหญ่เป็นประเภท Tacit มากกว่าความรู้ประเภท Explicit หลายเท่า โดยอาจเปรียบเทียบอัตราส่วนระหว่างความรู้ประเภท Tacit : Explicit เป็น 80 : 20 ความรู้ทั้งสองประเภท สามารถเปลี่ยนสถานะระหว่างกันได้ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้ใหม่ ๆ โดยผ่านกระบวนการที่เรียกว่า Knowledge Spiral หรือ SECI Model ซึ่งคิดค้นขึ้นมาโดยอิกุจิโร โนนากะ และทาเกอูชิ (Ikujiro Nonaka & Takeuchi)

วิจารณ์ พานิช (2549) ได้อธิบายวิธีดำเนินการจัดการความรู้ในองค์กรตามแนวทางของ Nonaka & Takeuchi ว่ามีการดำเนินกิจกรรมสำคัญ 7 ประการในการดำเนินการจัดการความรู้ในองค์กร สรุป ดังนี้

1. การสร้างวิสัยทัศน์เกี่ยวกับความรู้ ผู้บริหารระดับสูงมีหน้าที่สร้างวิสัยทัศน์เกี่ยวกับความรู้ที่เป็น “ความรู้แห่งชีวิต” หรือความรู้หลักขององค์กร สำหรับใช้เป็นเข็มทิศในการจัดการความรู้ขององค์กร การจัดการวิสัยทัศน์เกี่ยวกับความรู้ต้องไม่ใช่เพียงแค่สร้าง แต่จะต้องเรียงร้อยร้อยคำให้กินใจ และเข้าใจได้ง่าย แล้วสื่อสารให้เป็นที่รับรู้ และซาบซึ้งจนเกิดเป็นความเชื่อและค่านิยมร่วมกันทั่วทั้งองค์กร และวิสัยทัศน์ดังกล่าวต้องมีความชัดเจนในระดับที่เหมาะสม คือ ชัดเจนในระดับที่มองเห็นทิศทาง ขอบเขตร่วมกันได้อย่างชัดเจน ไม่มีรายละเอียดมากเกินไปจนทำให้ปิดกั้นความคิดสร้างสรรค์ของพนักงาน วิสัยทัศน์ดังกล่าวจะต้องเปิดโอกาสให้พนักงานในแต่ละหน่วยย่อยร่วมกันตีความ นำไปสู่วิสัยทัศน์ และพันธกิจของหน่วยย่อยภายใต้วิสัยทัศน์ภาพรวมทำให้เกิดความรู้สึกร่วมกันทุ่มเทที่จะทำงานร่วมกันเพื่อบรรลุวิสัยทัศน์นั้น

2. สร้างทีมจัดการความรู้ขององค์กร การจัดการความรู้เริ่มที่ตัวบุคคล เป็นคน ๆ แต่ในที่สุดแล้วต้องดำเนินการเป็นทีม และเป็นระบบทั่วทั้งองค์กรจึงจะเกิดพลังของการจัดการความรู้อย่างเต็มที่ และสมาชิกขององค์กรจะต้องเข้าใจบทบาทของตนเองในด้านการจัดการความรู้ที่จัดการความรู้ขององค์กร ประกอบด้วย 3 กลุ่ม ดังนี้

2.1 ผู้ปฏิบัติจัดการความรู้ ได้แก่ พนักงานระดับปฏิบัติการ

ผู้ปฏิบัติจัดการความรู้ (Knowledge Practitioner) คือผู้จัดการความรู้ตัวจริงทำหน้าที่หลักเกี่ยวกับความรู้ 4 ประการคือ การเสาะหา (Acquire) สร้าง (Create) สั่งสม (Accumulate) และใช้ (Exploit) ความรู้ ผู้ปฏิบัติจัดการความรู้ประกอบด้วยคน 2 กลุ่ม คือ ผู้ปฏิบัติ (Knowledge Operator) กับผู้เชี่ยวชาญความรู้ (Knowledge Specialist) ผู้ปฏิบัติเป็นพนักงานหลักขององค์กร และสั่งสมประสบการณ์จากการปฏิบัติงานนั้น ความรู้ที่เกิดขึ้นในตัวพนักงานเหล่านี้อยู่ในรูปของทักษะ บทบาทหลักของการจัดการความรู้ในองค์กรของคนเหล่านี้จะเกี่ยวข้องกับความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) ของตนเอง และขององค์กรเป็นส่วนใหญ่ การจัดการความรู้ของผู้ปฏิบัติเน้นที่ขั้นตอนการเอาความรู้ที่เปิดเผยชัดแจ้งมาปฏิบัติ (Internalization) และนำเอาความรู้ฝังลึกของตนมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน (Socialization) ส่วนผู้เชี่ยวชาญความรู้ ทำหน้าที่เกี่ยวกับความรู้ที่เปิดเผยชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) และสามารถนำไปเก็บไว้ในคอมพิวเตอร์ให้ค้นหา จัดหมวดหมู่ และจัดส่งให้แก่ผู้ปฏิบัติได้ง่าย เนื่องจากการวิจัย และพัฒนาเป็นการสร้างความรู้ที่เปิดเผยชัดแจ้ง บุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย และพัฒนาทั้งหมดจึงถืออยู่ในกลุ่มผู้เชี่ยวชาญความรู้ด้วยผู้เชี่ยวชาญ ความรู้ทำหน้าที่สร้างความรู้ที่ชัดแจ้งจากความรู้ฝังลึก (Externalization) และนำความรู้ที่ชัดแจ้งมาสังเคราะห์จัดหมวดหมู่ หรือสร้างเป็นความรู้ที่ยกระดับขึ้น (Combination)

2.2 วิศวกรความรู้ (Knowledge Engineer) เป็นภารกิจของผู้บริหารระดับกลาง หน้าที่หลักคือ การตีความ และแปลงความรู้ฝังลึกให้เป็นความรู้ที่เปิดเผยจับต้องได้ และนำไปปฏิบัติได้ง่าย วิศวกรความรู้ทำหน้าที่เชื่อมโยงระหว่างผู้บริหารระดับสูงกับพนักงานระดับปฏิบัติ โดยตีความวิสัยทัศน์เกี่ยวกับความรู้ขององค์กรที่ผู้บริหารระดับสูง “ยกร่าง” ขึ้น และอยู่ในสภาพที่เป็นความรู้ฝังลึก ไม่ชัดแจ้ง ให้เป็นความรู้ที่เปิดเผยชัดแจ้ง สอดคล้องกับงานของพนักงานระดับปฏิบัติ นำเอาข้อมูลมาพูดคุยทำความเข้าใจกับพนักงานระดับปฏิบัติ เพื่อให้พนักงานระดับปฏิบัติเกิดวิสัยทัศน์ ความรู้ของตนในระดับบุคคล และในระดับทีมงาน หรือหน่วยงานย่อย วิศวกรความรู้จึงแสดงบทบาทหลักในการ Externalize ความรู้ฝังลึกออกมาเป็นความรู้ชัดแจ้ง นอกจากนี้ วิศวกรความรู้ยังมีหน้าที่หลักอีก 3 ประการ โดยที่ทั้ง 3 หน้าที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการหมุนวงจรระดับความรู้ในลักษณะของ “เกลียวความรู้” (Knowledge Spiral)

เกลียวความรู้แรกคือเกลียวของวงจร SECI (Socialization, Externalization, Combination และ Externalization) เกลียวที่ 2 คือ เกลียวความรู้ข้ามระดับชั้นภายในองค์กร คือเชื่อมโยงระหว่างระดับล่าง ระดับกลาง และระดับขององค์กร เกลียวที่ 3 เป็นเกลียวความรู้ข้ามหน่วยงานข้ามภารกิจภายในองค์กร เช่น การเชื่อมต่อระหว่างฝ่ายขาย ฝ่ายบริการหลังการขาย ฝ่ายบัญชี ฝ่ายวิจัย และพัฒนาฝ่ายผลิต เป็นต้น

2.3 ผู้บริหารความรู้ ทำหน้าที่ 3 ประการ คือ 1) กำหนดเป้าหมายขององค์กรในที่นี้หมายถึงเป้าหมายภาพใหญ่ของการจัดการความรู้ขององค์กร คือ กำหนดวิสัยทัศน์เกี่ยวกับการจัดการความรู้ขององค์กรนั่นเอง 2) สร้างบรรยากาศ และกฎเกณฑ์กติกาขององค์กรให้เอื้อต่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และ 3) คอยจับ “ความรู้ที่ทรงคุณค่า” ที่พัฒนาขึ้นในกระบวนการเกลียวความรู้ขององค์กรในลักษณะของการ “ผุดบังเกิด” (Emergence) เป็น “ภาพใหม่” (New paradigm) ของความรู้ และนำมาสื่อสารเพื่อกระตุ้นให้เกิดการตีความต่อเนื่องเกิดบรรยากาศที่น่าตื่นเต้น เร้าใจ และภาคภูมิใจ ผู้บริหารความรู้ควรมีคุณสมบัติ และความสามารถ 7 ประการ ดังนี้

2.3.1 ความสามารถในการเรียงร้อยร้อยคำ และสื่อสารวิสัยทัศน์ความรู้ให้กินใจ และเกิดความมุ่งมั่นทั่วกัน ในองค์กรในลักษณะที่เรียกว่าเกิด “sense of direction”

2.3.2 ความสามารถในการสื่อสารวิสัยทัศน์ความรู้ และวัฒนธรรมองค์กรไปสู่สมาชิกของ Project Team

2.3.3 ความสามารถในการประเมินคุณภาพของความรู้ที่สร้างขึ้นในกระบวนการจัดการความรู้ขององค์กร ทั้งนี้โดยประเมินตามเกณฑ์ที่กำหนดภายในองค์กร

2.3.4 ความสามารถในการเลือกคนสำหรับทำหน้าที่ผู้นำของ Project Team

2.3.5 ทักษะในการ “สร้างความปั่นป่วนอย่างสร้างสรรค์” (creative chaos) ให้แก่ Project Team เช่น การกำหนดเป้าหมายที่ยากและท้าทาย

2.3.6 ทักษะในการเข้าไปร่วมกระบวนการจัดการความรู้กับพนักงานระดับกลาง และระดับล่างเพื่อสร้างความมุ่งมั่นเอาใจจริงเอาจ้ง (Commitment) ของการจัดการความรู้

2.3.7 ความสามารถในการจัดการภาพรวมของการจัดการความรู้ขององค์กร

3. การสร้างบรรยากาศของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างเข้มข้นในกลุ่มพนักงานระดับล่าง บรรยากาศที่สำคัญที่สุด คือ สภาพที่พนักงานสามารถหาประสบการณ์ตรงสำหรับใช้ในการทำงาน คือเน้นที่ความรู้จากประสบการณ์ตรงไม่ใช่ความรู้จากตำรา หรือไม่ปฏิเสธ หรือละเลยความรู้จากตำรา แต่เน้นความรู้จากประสบการณ์ตรงมากกว่า ประสบการณ์ตรงมาจากการสัมผัสโดยตรงด้วยตนเอง เช่น ไปศึกษาดูงานไปพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และที่สำคัญที่สุดได้ทดลองหรือฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง ดังนั้นความรู้ที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ต้องเน้นเป็นพิเศษคือความรู้ฝังลึก และกระบวนการที่เน้นคือ Socialization ความรู้ที่เกิดจากการสัมผัสกับภายนอกองค์กร เช่น ลูกค้าหรือผู้ใช้บริการผู้ทำธุรกิจกับองค์กรเป็นความรู้ที่สำคัญต่อความสามารถในการแข่งขัน และการดำรงอยู่ขององค์กร จึงเป็นความรู้จากประสบการณ์ตรงที่สำคัญยิ่ง

4. การรวบรวมการจัดการความรู้กับการพัฒนาสินค้า หรือรูปแบบการทำงานใหม่ ๆ ในทางธุรกิจของต่างประเทศ การจัดการความรู้มักควบคู่หรือสัมพันธ์อย่างแนบแน่นอยู่กับการพัฒนาสินค้าตัวใหม่ หรือพัฒนาวิธีการผลิต แต่ในองค์กรที่มีเป้าหมายเชิงสังคม หรือด้านการบริการ การจัดการความรู้ควรควบคู่กับการพัฒนาคุณภาพงาน หรือพัฒนาประสิทธิผล (Effectiveness) ของงานซึ่งในการจัดการสมัยใหม่เรานิยามคำว่าประสิทธิผลว่าหมายถึงเป้าหมาย 4 ประการ คือ 1) ตอบสนองตรงเป้าหมาย (Responsiveness) ของลูกค้า และตรงเป้าหมายขององค์กร 2) มีนวัตกรรม (Innovation) 3) มีการพัฒนาและใช้ศักยภาพ (Competency) อย่างเต็มที่ และ 4) มีประสิทธิภาพ (Efficiency)

5. เน้นการจัดการองค์กรแบบใช้พนักงานระดับกลางเป็นพลังขับเคลื่อนหลัก ในตำราด้านการจัดการมักเอ่ยถึงวิธีการจัดการแบบ “บนลงล่าง” (Top-down) กับแบบ “ล่างขึ้นบน” (Bottom-up) แต่ Nonaka & Takeuchi แนะนำว่ารูปแบบของการจัดการองค์กรที่เหมาะสมต่อการจัดการความรู้คือ แบบ “กลาง-ขึ้น-ลง” (Middle-up-down) ซึ่งเน้นการใช้พนักงาน หรือผู้บริหารระดับกลางเป็นพลังหลักในการขับเคลื่อน โดยที่พนักงานระดับกลางจะเป็นผู้เชื่อมโยงวิสัยทัศน์หรือความฝันของผู้บริหารระดับสูงเข้ากับความเป็นจริงหรือการปฏิบัติของพนักงานระดับล่าง ในตำราบริหารของโลกตะวันตกมักกล่าวว่าผู้บริหารระดับกลางเป็นพนักงานกลุ่มที่เรียกว่า “เสี่ยงต่อการสูญพันธุ์” แต่ Nonaka & Takeuchi เชื่อในทางตรงกันข้าม คือในยุคของการจัดการความรู้ ผู้บริหารระดับกลางจะเป็นกำลังหลักในการเชื่อมโยงให้เกิดการจัดการความรู้ที่ทรงพลัง และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในองค์กร

6. การเปลี่ยนโครงสร้างองค์กรไปเป็นแบบ “พหุบาท” องค์กรแบบพหุบาท (Hypertext) นั้น หมายถึง องค์กรที่มีหลายบริบท (Context) อยู่ในเวลาเดียวกัน (Hyper +

Content) ในแต่ละบริบท จะมีพนักงานทำงานของตนเต็มเวลา และมีภารกิจอยู่ในบริบทเดียว ในที่นี้มี 3 บริบท หรือ 3 “ชั้น” อยู่ด้วยกัน มีการจัดการความรู้หมุนเวียนอยู่ระหว่างชั้น ทำให้เกิดการเกื้อกูลส่งเสริมซึ่งกันและกัน เกิดการจัดการความรู้ที่ทรงพลัง 3 ชั้น ขององค์กรพหุบาท ดังนี้

6.1 ชั้นหรือบริบทของระบบงานตามปกติเป็นรูปแบบองค์กรแบบพีระมิดหรือ Bureaucracy

6.2 ชั้นหรือบริบทของ Project Team ซึ่งทำงานเพื่อบรรลุเป้าหมาย ใดอย่างหนึ่งแล้วสลายตัวกลับสู่ระบบงานตามปกติ แต่ในช่วงของ Project Team สมาชิกของทีมทำงานเต็มเวลาให้แก่ Project Team นี่คือนิวที่ต่างจาก Matrix Organization ซึ่งสมาชิกของทีมรายงานต่อหัวหน้าปกติด้วย และต่อหัวหน้าทีมด้วย ในบริบทนี้การจัดการองค์กรจะเป็นรูปพีระมิดหัวกลับ

6.3 ชั้นหรือบริบทฐานความรู้ (Knowledgebase) ทำหน้าที่คอยสกัด รวบรวม และสังเคราะห์ ยกระดับความรู้ที่เกิดขึ้นจาก 2 บริบทข้างต้นให้มีความหมายต่อองค์กรยิ่งขึ้น และอำนวยความสะดวกในการดำเนินการจัดการความรู้ของพนักงานทุกระดับ และทุกบริบท

7. สร้างเครือข่ายความรู้กับโลกภายนอก การสร้างเครือข่ายความรู้กับโลกภายนอกในเรื่องที่เกี่ยวกับงานหลักขององค์กรน่าจะมี 3 ประเด็นต่อไปนี้เป็นอย่างน้อย ดังนี้
1) การมีระบบการรับรู้ และตรวจสอบข่าวสารความก้าวหน้าของความรู้ในลักษณะของ Intelligence 2) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับภาคี หรือเครือข่ายที่มุ่งทำประโยชน์ หรือทำความดีให้แก่สังคม 3) การเชื่อมโยงและ “สกัด” ความรู้จากลูกค้า หรือผู้ให้บริการ โดยเฉพาะความรู้ฝังลึกที่เกิดจากการบริโภคสินค้า หรือใช้บริการขององค์กร

จากกระบวนการปรับเปลี่ยน และการสร้างความรู้จะเกิดขึ้นได้ ในลักษณะ 4 รูปแบบ ดังนี้

1. Socialization เป็นการแบ่งปันและสร้าง Tacit Knowledge จาก Tacit Knowledge ของผู้ที่สื่อสารระหว่างกัน โดยการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ตรง หรือจากการพูดคุยปฏิบัติสัมพันธ์ระหว่างกัน จะทำให้ได้รับความรู้จากผู้อื่นเป็นของตน

2. Externalization เป็นการสร้างและแบ่งปันความรู้จากสิ่งที่มีและเผยแพร่ออกมาเป็นลายลักษณ์อักษร โดยการแปลงจาก Tacit Knowledge เป็น Explicit Knowledge เช่น นำสิ่งที่ได้จากการเรียนรู้ มาเขียนเป็นหนังสือ หรือรายงานต่าง ๆ เพื่อเผยแพร่ให้ผู้อื่นต่อไป

3. Combination เป็นการแปลง Explicit Knowledge จาก Explicit Knowledge โดยรวบรวมความรู้ประเภท Explicit ที่เรียนรู้ มาสร้างเป็นความรู้ประเภท Explicit

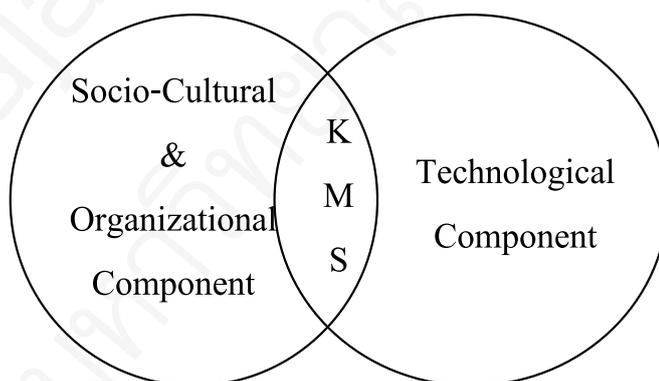
ใหม่ ๆ เช่น การศึกษาข้อมูลจากตำราต่าง ๆ ที่มีมากมายแล้วสรุป และเผยแพร่เป็นความรู้ใหม่ที่เกิดจากการรวบรวมความรู้จากแหล่งต่าง ๆ และความรู้ของตนเอง

4. Internalization แปลงจาก Explicit Knowledge เป็น Tacit Knowledge มักเกิดจากการนำความรู้ที่เรียนรู้มา ไปปฏิบัติ เช่น ศึกษาความรู้จากตำรา หนังสือต่าง ๆ ที่มีอยู่ แล้วนำไปปรับใช้ในการทำงานของตนเองจนเกิดทักษะ และความชำนาญจนกลายเป็น Tacit Knowledge ของตนเองในที่สุด และเมื่อเกิดความรู้แล้ว นำไปแลกเปลี่ยนกับผู้อื่น จนเกิดกระบวนการที่เรียกว่า Socialization คือ การแปลง Tacit Knowledge จากคนนั้น ๆ ไปเป็น Tacit Knowledge ของคนอื่นต่อไป เป็นกระบวนการที่หมุนเวียนไปเรื่อย ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด

สรุปว่า กระบวนการความรู้ดังกล่าว เป็นวัฏจักรที่หมุนเวียนไปไม่รู้จบ สืบเนื่องมาจากความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคลเป็นความรู้ที่เป็นเหตุเป็นผล และจากความรู้ที่เป็นเหตุเป็นผล เป็นความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคล ซึ่งความรู้ทั้งสองรูปแบบนั้นล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่สร้างความได้เปรียบในเชิงการแข่งขัน ดังนั้น การจัดการความรู้จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในโลกของธุรกิจที่มีการแข่งขันกันสูง เพราะการจัดการความรู้เป็นความสามารถในการจัดเก็บ การกระจายหรือนำส่งความรู้ การค้นคืนความรู้ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการสร้างนวัตกรรมใหม่ ๆ

2.3.6 องค์ประกอบของการจัดการความรู้

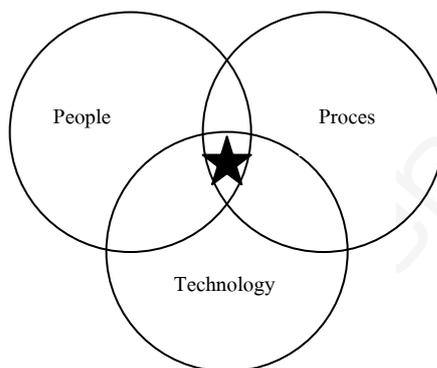
อลาวิ (Alavi, 2000) ได้แสดงองค์ประกอบของระบบการจัดการความรู้ไว้ ดังนี้

ภาพที่ 2.5 แสดงองค์ประกอบของระบบการจัดการความรู้
ที่มา (Alavi, 2000 อ้างถึงใน นวัตกรรม วิชาการ. 2546, หน้า 73)

จากภาพที่ 2.5 องค์ประกอบของการจัดการความรู้ ออกได้แยกไว้เป็นสองส่วน คือ องค์ประกอบด้านสังคมวัฒนธรรม และองค์การด้านเทคโนโลยี ซึ่งองค์ประกอบของการจัดการ

ความรู้ เกิดจากการผสมผสานการทำงานของคน กระบวนการทางธุรกิจและเทคโนโลยี ดังแสดงในภาพที่ 2.6 ดังนี้

ภาพที่ 2.6 แสดงองค์ประกอบของการจัดการความรู้
ที่มา (น้ำทิพย์ วิภาวิน, 2546, หน้า 18)

จากภาพที่ 2.6 องค์ประกอบของการจัดการความรู้ประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 ประการ ดังนี้

1. คน (People) เป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดขององค์ประกอบทั้งหมด เพราะคนจะเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมให้เกิดการเคลื่อนไหวของการจัดการความรู้ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จหรือล้มเหลวขององค์กร องค์กรจำเป็นต้องสร้างคนให้มีความรู้มีความสามารถด้านการบริหารจัดการ องค์กรองค์ความรู้เป็นผู้สร้าง พัฒนา จัดเก็บ เผยแพร่ รวมทั้งการประเมินผลการใช้ความรู้ ซึ่งถือว่าเป็นยุทธศาสตร์สำคัญของการจัดการความรู้ กิจกรรมเกี่ยวกับคน ได้แก่ ทำไมคนจึงไม่ต้องการแลกเปลี่ยนความรู้หรือว่าพวกเขาต้องการทำอะไร ปัจจัยเสริม หรือลดกิจกรรม การจัดการความรู้สองอย่าง คือ วัฒนธรรมและพฤติกรรมของคนเราจะเปลี่ยนแปลงอย่างไร วัฒนธรรมจะเปลี่ยนหรือไม่ เป็นปัจจัยของการจัดการความรู้ รวมทั้งทรัพยากรและการจัดการ ดังนั้นกิจกรรมเกี่ยวกับคนนั้นจึงถือเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้ที่สำคัญ

2. กระบวนการ (Process) เป็นแนวทาง และขั้นตอนการจัดการความรู้ที่อยู่บนรากฐานของเป้าหมาย และวิสัยทัศน์ขององค์กร ประกอบด้วยกระบวนการ 3 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้ การสร้าง และจัดหาความรู้ การแบ่งปันความรู้การใช้ หรือเผยแพร่ความรู้ กระบวนการแรกอยู่ในองค์กรและโครงสร้างพื้นฐานที่จะช่วยให้การจัดการความรู้เป็นจริง กระบวนการโครงสร้างพื้นฐานเป็นองค์ประกอบของความต้องการที่จะทำให้เกิดการจัดการความรู้ ซึ่งสัมพันธ์กับคน

วัฒนธรรม และเทคโนโลยี

3. เทคโนโลยีสารสนเทศ (Information Technology) เป็นเครื่องมือสนับสนุนให้การจัดการความรู้ให้ประสบผลสำเร็จ องค์การส่วนใหญ่จึงมุ่งพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศ โดยมุ่งหวังจะให้บุคลากรใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้เทคโนโลยีสารสนเทศที่มีบทบาทในการจัดการความรู้ประกอบด้วย เทคโนโลยีการสื่อสาร (Communication Technology) เทคโนโลยีการทำงานร่วมกัน (Collaboration Technology) และเทคโนโลยีการจัดเก็บ (Storage Technology)

สรุปว่า การจัดการความรู้ หมายถึง การปฏิบัติงานของคนภายในองค์กรหรือหน่วยงาน มีการร่วมกันจัดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อสร้างความรู้จากประสบการณ์ในการทำงานร่วมกันสำหรับมาใช้ปรับปรุงงาน และยกระดับความสามารถในการค้นหาความรู้จากภายนอกเข้ามาใช้ในการทำงาน โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างนวัตกรรมจากการทำงาน และมีการสังเคราะห์ความรู้สำหรับการทำงานไว้ในภายในองค์กรในรูปของคลังความรู้ที่มีระบบการจัดเก็บให้ค้นหาได้อย่างสะดวกตามต้องการ การจัดการความรู้มีเป้าหมาย 3 ประการ ได้แก่ การจัดการความรู้เพื่อพัฒนางานให้มีคุณภาพ และผลสัมฤทธิ์ยิ่งขึ้น เพื่อพัฒนาคน และเพื่อพัฒนาฐานความรู้ขององค์กร

2.4 แนวคิดการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.4.1 ความหมายการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

มีผู้ให้ความหมายการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ ดังนี้

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2546) กล่าวถึงการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นสรุปว่า ควรต้องเริ่มต้นจากความเป็นจริง คือผลสุดท้าย หรือไม่ก็เริ่มที่บุคคล สถาบัน งานที่ทำไว้แล้ว โดยเราต้องจำแนกให้ออกว่าเป็นอะไร ชาวบ้านเขารู้อะไร เพราะเขามักไม่รู้ตัวว่าเขารู้เราต้องซักถามเพื่อสามารถเก็บความรู้มาได้ทันที ซึ่งมีมากมายมหาศาล เพราะโดยความหลากหลายทางภูมิศาสตร์ ความหลากหลายทางระบบนิเวศน์ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมของบ้านเรา ถือว่า โชคดีกว่าหลายประเทศที่เป็นเมืองหนาวและประเทศทะเลทรายซึ่งคนที่อยู่ในพื้นที่หนึ่งกับความหลากหลายทางชีวภาพนั้น พอนาน ๆ เข้า การเรียนรู้และปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม ความรู้ นำมาใช้ในการดำเนินชีวิตอยู่อย่างสมดุลและราบรื่นที่ตรงนั้น นี่คือนิยามภูมิปัญญาท้องถิ่น

อรจิตต์ บำรุงสกุลสวัสดิ์ (2546) กล่าวถึงการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นสรุป ดังนี้ การทำอย่างไรให้เขาสามารถจัดการความรู้ภูมิปัญญาของเขาออกมาได้ตรง และสามารถ

เผยแพร่งานให้ใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ ซึ่งวิธีที่ง่ายที่สุด สามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่แล้วเอามาร่วมมือกัน คือ การสร้างเครือข่ายของผู้ที่จะมาร่วมมือกันในเรื่องนี้ ซึ่งที่จริงพบว่ามีอยู่แล้ว ไม่ต้องไปสร้างขึ้นมาใหม่ เพียงแต่เราจัดให้มาเจอกัน ก็สามารถสร้างเครือข่ายของหลาย ๆ ฝ่ายในหลายระดับได้ เพราะมีอีกหลายท่านที่เกี่ยวข้องยังไม่ได้มาอยู่ในวงการนี้ และเราคงไม่ไปเน้นเรื่องเทคนิคในการจัดการความรู้ แต่คงพยายามทำให้เป็นการใช้ประโยชน์จากหลาย ๆ ระดับ เช่น ตอนนีชวาบ้านเขามี“สภาผู้รู้ท้องถิ่น”ในระดับ อำเภอ ระดับ จังหวัด ระดับภาค ซึ่งเขาพยายามทำระบบข้อมูลที่เขาคอมพิวเตอร์เข้ามาช่วย และเขาสามารถใช้งานเองได้

สรุปว่า การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง เริ่มต้นจากความเป็นจริงที่ตัวบุคคล หรือสถาบัน มีการเก็บประสบการณ์ หรือความรู้เดิม รวมทั้งจากการปล่อยให้เกิดทักษะการเรียนรู้ใหม่ หรือองค์ความรู้ใหม่หลังจากนั้นก็เรียนรู้ผล และคุณค่าที่ได้ตลอดจนการนำไปใช้ประโยชน์ต่อไปอย่างต่อเนื่อง และสามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่เอามาร่วมมือกันโดยการสร้างเครือข่าย การจัดระบบฐานข้อมูล การพัฒนาระบบจัดเก็บและประมวลผลในรูปแบบสื่อประสมและการมีระบบการเผยแพร่ผ่านเครือข่ายที่ให้ผู้บริโภคสามารถเข้าถึงได้อย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ในส่วนของเนื้อหา และองค์ความรู้ที่มี ที่ได้ จำเป็นต้องมีการพัฒนาให้มีคุณภาพ และเพียงพอเพื่อเรียนรู้และปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมที่เป็นอยู่ และนำความรู้ที่ได้มานั้นมาใช้เพื่อการดำเนินชีวิตอยู่อย่างสมดุลกับธรรมชาติ

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการใช้สื่อ

ได้มีผู้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการใช้สื่อไว้หลายแนวคิด ดังนี้

2.5.1 แนวคิดเกี่ยวกับสื่อบุคคล

มีผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับการใช้สื่อบุคคลไว้ ดังนี้

เสถียร เขยประทับ (2525 อ้างถึงใน ปฤษฎาง จันทรบุญเรือง, 2542, หน้า 27)

กล่าวถึงประสิทธิภาพของสื่อบุคคลไว้ ดังนี้ 1) สามารถทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนข่าวสารแบบบุคคลวิถิถ้าผู้รับสารไม่เข้าใจก็สามารถที่จะไต่ถาม หรือขอข่าวสารเพิ่มเติมจากผู้ส่งสารได้ในเวลาอันรวดเร็ว ส่วนผู้ส่งสารก็สามารถปรับปรุงแก้ไขสารที่ส่งออกไปให้เข้ากับความต้องการ และความสนใจของผู้รับสารได้ในเวลาอันรวดเร็วเช่นกัน 2) สามารถตอบสนองหรือปฏิกิริยาสะท้อนกลับสูงสามารถทำให้ลดอุปสรรคของการสื่อสารที่เกิดจากการเลือกรับสาร การเลือกแปล หรือตีความสารตลอดจนการเลือกจำสารนั้นได้ และ 3) สามารถจูงใจบุคคลให้เปลี่ยนแปลงทัศนคติที่ฝังรากลึกได้

ลาซาร์สเฟลด์ และเมนเซิล (Lazarsfeld & Menzel อ้างถึงใน ปญญาน จันทรบุญเรือง, 2546, หน้า 55) ได้ให้เหตุผลในควมมีประสิทธิภาพของสื่อบุคคล ดังนี้ 1) การพูดคุยกันเองเป็นส่วนตัวทำให้ผู้พูด และผู้ฟังเกิดความเป็นกันเอง และให้ผู้ฟังยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้พูดง่ายขึ้น 2) การสื่อสารแบบเผชิญหน้ากัน ทำให้ผู้พูดสามารถคัดแปลงเรื่องราวต่าง ๆ ให้ตรงกับความต้องการของผู้ฟัง และ 3) การสื่อสารแบบนี้ทำให้ผู้ฟังรู้สึกกว่าตนเองได้รับรางวัลในเรื่องที่ว่าสามารถแสดงความคิดเห็นกับผู้พูดได้

เสถียร เขยประทับ (2525) ยังได้แบ่งการสื่อสารระหว่างบุคคลออกเป็น 2 ประเภท สรุป ดังนี้

1. การติดต่อโดยตรง (Direct Contact) คือ การใช้สื่อบุคคลในการเผยแพร่ข่าวสารโดยวิธีเยี่ยมบ้าน เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีกับประชาชน วิธีนี้หากประชาชนหรือผู้รับสารสงสัยไม่เข้าใจก็สามารถซักถามทำความเข้าใจได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ผู้เผยแพร่ข่าวสารสามารถสำรวจข้อเท็จจริงเกี่ยวกับผู้รับสารได้ด้วย ฉะนั้นในกิจกรรมเผยแพร่ข่าวสารสร้างความเข้าใจหรือชักจูงโน้มน้าวใจจึงนิยมใช้การติดต่อสื่อสารโดยตรง

2. การติดต่อโดยกลุ่ม (Group Contact of Community Public) คือ การติดต่อโดยผ่านกลุ่มจะมีอิทธิพลต่อบุคคลส่วนรวมกลุ่มต่าง ๆ ช่วยให้การสื่อสารของบุคคลบรรลุเป้าหมายได้ สังคมมนุษย์ประกอบด้วยกลุ่มที่ต่างกันส่วนใหญ่ชีวิตที่ร่วมกันอยู่ ทั้งหมดจะประกอบกันเป็นแบบแผนปฏิบัติ และมีพฤติกรรมการทำงานของกลุ่ม เมื่อกลุ่มมีความสนใจมุ่งไปสู่ทิศทางใด บุคคลส่วนใหญ่ในกลุ่มก็จะมี ความสนใจในทางนั้นด้วยการติดต่อโดยกลุ่มนี้อาจทำได้โดยการประชุม อภิปราย และสนทนาภายในกลุ่ม คือ จัดกลุ่มคนที่มีความสนใจร่วมกันตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปให้สนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นมีปฏิริยาโต้ตอบกันซึ่งจะมีส่วนช่วยในการตัดสินใจยอมรับ หรือปฏิเสธข่าวสาร

สุภัททา ปิณฑะแพทย์ (2549) กล่าวถึงกระบวนการของการสื่อสารระหว่างบุคคลว่าเป็นกระบวนการที่มีการส่งสาร และการรับสารทั้งที่เป็นถ้อยคำ และไม่เป็นถ้อยคำที่มีส่วนเกี่ยวข้อง และผสมผสานกันในช่วงของการดำเนินการสื่อสารสรุป ดังนี้

1. การสื่อสารด้วยวจนภาษา หรือภาษาถ้อยคำเป็นการสื่อสารที่ต้องใช้ภาษาเป็นสื่อในการส่งสาร ดังนั้นทั้งผู้ส่งสาร และผู้รับสารต้องมีความเข้าใจในการใช้ภาษาวัฒนธรรมของภาษา และการแปลความหมายของภาษา การสื่อสารด้วยการไม่ใช่ถ้อยคำ เป็นการสื่อสารที่ต้องเข้าใจถึงวัฒนธรรมของการแสดงออกของกริยาอาการที่แสดงออกว่า มีความหมายอย่างไร อากัปกริยาบางอย่างอาจเป็นสากล และเป็นที่ยอมรับ แต่อย่างไรก็ตามการสื่อความหมายด้วยการไม่ใช่ถ้อยคำ มักจะมีปัญหาในด้านความไม่ชัดเจนเพียงพอ การสื่อสารที่ใช้ถ้อยคำก็มีลักษณะ

ของการสื่อสาร ดังนี้ ผู้ส่งภาษา ใช้วิธีการพูด ผู้รับภาษา ใช้การฟัง ผู้ส่งภาษา ใช้การเขียน ผู้รับภาษา ใช้การอ่าน

2. การสื่อสารด้วยอวจนภาษา หรือภาษาร่างกาย การสื่อสารที่ไม่ใช้ถ้อยคำ เป็นการสื่อสารประเภทหนึ่งซึ่งอาจใช้ได้โดยตรง เช่น ในบุคคลที่เป็นพิการพูดไม่ได้หรือเป็นใบ้ หรืออาจใช้เป็นองค์ประกอบในการสื่อสารระหว่างบุคคล ยังมีการสื่อสารที่ไม่ต้องใช้ภาษา ถ้อยคำเข้ามามีบทบาทต่อการสื่อความหมาย เช่น น้ำเสียง อากัปกิริยา การแสดงออกทางสีหน้า และส่วนอื่น ๆ ของร่างกายการใช้มือ การหมุน หรือ หันตัว เป็นต้น สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มักจะเกิดขึ้นควบคู่ไปกับการสื่อความหมายด้วยภาษาถ้อยคำเสมอ โดยเฉพาะ เมื่อผู้ส่งสารได้มาปรากฏตัวในสนามของการสื่อสาร พฤติกรรมที่กล่าวได้ว่าเป็นการสื่อสารที่ไม่ใช้ถ้อยคำ มีอยู่มากมาย

3. การสื่อสารแบบบูรณาการ การแสดงออกในการสื่อสารนั้นมักจะผสมผสานกันไป การสื่อสารแบบผสมผสาน เกิดขึ้นจากการที่มนุษย์มีความสามารถในการแสดงออกด้วยภาษาที่สามารถถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดร่วมกับการใช้สัญลักษณ์ของภาษาถ้อยคำ การใช้ภาษาร่างกายเป็นสื่อทำให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านเข้าใจผู้พูดได้อย่างชัดเจน ดึงดูดความสนใจของผู้ฟังได้มากขึ้น ถือว่าประสบความสำเร็จในการพูด การพูดที่ได้รับการฝึกหัดมาดีจะมีลักษณะท่าทางประกอบกับการพูดที่เป็นไปตามธรรมชาติ ไม่แข็งทื่อ แต่ก็ไม่ลุ่มลึกลึกรอนจนเกินงาม ข้อเสนอแนะในการใช้สายตาและท่าทาง การใช้ท่าทางประกอบการพูดเป็นการใช้ส่วนประกอบต่าง ๆ ของร่างกายในการสื่อสาร เช่น การใช้สีหน้า การพูดที่ผู้พูดมีสีหน้ายิ้มแย้มแจ่มใสเป็นการพูดที่ทำให้ผู้ฟังรู้สึกสบายใจ เพราะการแสดงควมร่าเริงแจ่มใสเป็นการแสดงถึงการต้อนรับผู้ฟังการแสดงสีหน้าของผู้พูดในระหว่างการพูดเป็นสิ่งที่ต้องระวังให้เกิดการสอดคล้องกัน เพื่อที่จะทำให้เกิดบรรยากาศในความรู้สึกนั้น ๆ เช่น เมื่อพูดถึงเรื่องสนุกสนานก็ควรที่จะมีการร่าเริงยิ้มแย้ม และเมื่อกล่าวถึงเรื่องที่เศร้าหมองก็ควรที่จะแสดงสีหน้าที่บ่งบอกถึงอาการเศร้าไปด้วยไม่ควรที่จะหัวเราะ

จากแนวคิดการใช้สื่อบุคคลสรุปว่า สื่อบุคคล หมายถึง ตัวบุคคลที่นำพาข่าวสารจากบุคคลหนึ่งไปยังบุคคลหนึ่งโดยอาศัยการติดต่อสื่อสารแบบตัวต่อตัวระหว่างบุคคล 2 คน หรือมากกว่า 2 คน ขึ้นไป การสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นการสื่อสารที่ใช้สื่อบุคคลเป็นผู้เผยแพร่ข่าวสารเป็นการสื่อสารแบบเผชิญหน้า และแบบสองทางที่ผู้ส่งสาร และผู้รับสารสามารถซักถามทำความเข้าใจ และมีปฏิกิริยาโต้ตอบซึ่งกัน และกันโดยทันที และผู้ส่งสารสามารถปรับปรุงแก้ไขสารที่ส่งออกไปให้เข้ากับความต้องการ และความเข้าใจของผู้รับสารได้ในเวลาอันรวดเร็ว อีกทั้งเป็นการสื่อสารที่สามารถจัดการเลือกรับสารของผู้ฟังได้เป็นอย่างดี

2.5.2 แนวคิดเกี่ยวกับประสิทธิภาพของสื่อมวลชน

ได้มีผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับการใช้สื่อมวลชนไว้ ดังนี้

ชเรมม์ (Schramm, 1973, pp. 53-57) กล่าวว่าสื่อมวลชนมีบทบาทเพียงย้าการตัดสินใจที่มีอยู่แล้วเท่านั้น และเบททิงฮอล (Bettinghaus, 1968, pp. 180-185) กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนในสังคมไว้ว่า สื่อมวลชนเป็นเพียงตัวเสริมความเชื่อ และทัศนคติที่มีอยู่เดิมให้ฝังแน่นมากกว่าจะเปลี่ยนแปลงทัศนคติอย่างสิ้นเชิง แต่อาจเปลี่ยนแปลงการรับรู้ได้บ้างในขอบเขตจำกัดของประสบการณ์ สิ่งที่สื่อมวลชนเปลี่ยนแปลงได้มากที่สุด คือ อารมณ์

2.5.3 แนวคิดเกี่ยวกับสื่อเฉพาะกิจ

มีการแสดงแนวความคิดเกี่ยวกับสื่อเฉพาะกิจ (Concept of the Effective special Temporary Media) ดังนี้

สื่อเฉพาะกิจ หมายถึง สื่อที่จัดทำขึ้นเฉพาะกิจ เป็นสื่อที่เสริมเพิ่มเติมรายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับข้อมูลข่าวสารจากสื่อประเภทอื่น เช่น สื่อมวลชน สื่อบุคคล เป็นสื่อที่จัดทำขึ้นเพื่อแจกกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ

ประเภทสื่อเฉพาะกิจ

สื่อเฉพาะกิจสามารถแยกประเภทได้ดังนี้

1. แผ่นพับ เป็นสื่อที่จัดทำขึ้นเพื่อใช้เผยแพร่เฉพาะเรื่อง กระบวนการจัดทำใช้เวลาไม่นานจึงจัดทำได้ตลอด และเผยแพร่ได้ตลอดตรงกับกลุ่มเป้าหมาย รูปแบบหลากหลายมีสีสันรูปภาพประกอบสะดุดตา เนื้อหาก็อ่นกะทัดรัดจดจำได้ง่าย พกพาได้สะดวกเป็นสื่อเสริมอื่น ๆ แต่แผ่นพับก็มีข้อจำกัดตรงที่วิธีจัดทำต้องทำให้สะดุดตาน่าจับน่าอ่านต้องเน้นความสวยงาม และเนื้อหาต้องทำให้ตรงวัตถุประสงค์ไม่เช่นนั้นก็สื่อสารไม่ค่อยได้ผล

2. โปสเตอร์ เป็นสื่อที่จัดทำขึ้นเพื่อเผยแพร่ความรู้เสริมต่อจากสื่ออื่น เป็นการเตือนความทรงจำ กระบวนการจัดทำต้องสวย สีสัน สะดุดตา น่าสนใจ มีรูปแบบและขนาดหลากหลาย การนำเสนอภาพต้องสื่อสารชัดเจนสร้างความเข้าใจแก่ประชาชนชนโดยง่าย มีข้อความสั้นกะทัดรัด ส่วนมากจะเป็นคำขวัญ แต่หากโปสเตอร์ที่ไม่อยู่ในประเด็นที่กล่าวประชาชนก็จะไม่สนใจ ผลของการสื่อสารก็จะไม่เป็นตามวัตถุประสงค์

3. ป้ายประกาศ เป็นสื่อที่จัดทำขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแจ้งข่าวสารด้วยข้อความสั้น ๆ กะทัดรัดใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย อีกทั้งเพื่อดึงดูดความสนใจให้เพิ่มมากขึ้นจะมีภาพวาด ภาพเขียน ภาพลายเส้นประกอบ แต่งเติมด้วยสีสันสะดุดตา เน้นความแปลกให้ใหม่ทันต่อเหตุการณ์ ขนาดกำหนดได้ตามความต้องการ นำไปติดตั้งในสถานที่สาธารณะที่ประชาชนผ่านไปผ่านมาเป็นจำนวนมาก

สรุปว่า สื่อเฉพาะกิจ เป็นสื่อที่จัดทำขึ้นตามวาระโอกาส และโอกาสพิเศษเฉพาะกิจ เฉพาะครั้ง เป็นสื่อเสริมเพิ่มเติมความเข้าใจในรายละเอียดให้สื่อมวลชน และสื่อบุคคล

2.5.4 แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารภายในครอบครัว

ครอบครัว หมายถึงกลุ่มคนที่มีความเกี่ยวพันกันทางสายโลหิต และกฎหมายที่อยู่ร่วมกันในบ้านหลังเดียวกัน และมีปฏิสัมพันธ์กันมีการให้ความรักและความเอาใจใส่กัน มีความปรารถนาดีต่อกัน ซึ่งความสัมพันธ์นั้นอาจจะแน่นแฟ้นมั่นคง กระชับ สั่นคลอน หรือร้าวราน แต่ยังไม่ถึงกับแตกแยกก็ยังนับว่าเป็นครอบครัวอยู่ ครอบครัวเป็นสถาบันหนึ่งที่มีบทบาทในการสอนบุคคลให้รู้จักสถานภาพของตนเองตามความเห็นพ้องต้องกันของสังคม

ลักษณะของครอบครัวไทยในชนบท แต่เดิมจะมีลักษณะเป็นครอบครัวขยาย ในครอบครัวมีสมาชิกเป็นจำนวนมาก มีทั้งสามี ภรรยา บุตร ปู่ย่า ตายาย ญาติ และอื่น ๆ ทำให้เกิดเป็นครอบครัวขนาดใหญ่ หรือครอบครัวขยาย แต่ปัจจุบันภาวะเศรษฐกิจบีบคั้นทำให้ขนาดของครอบครัวเล็กลงกลายเป็นครอบครัวเดี่ยว

ในการอบรมเลี้ยงดูครอบครัวไทยนั้น จะอนุญาต หรือให้เสรีภาพกับเด็ก ๆ ในวัยทารก และจะเริ่มเข้มงวดวางกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เมื่อเด็กอายุ 4-5 ขวบ เด็ก ๆ มักจะถูกพร่ำสอนให้เกิดความรับผิดชอบในหน้าที่ กลัวข้อบังคับ และให้มีความเคารพต่อพ่อแม่ และผู้ใหญ่ ผู้สูงอายุ และมีข้อจำกัดที่แน่นอนต่อพฤติกรรมที่เด็กจะปฏิบัติได้โดยการยอมรับ และผู้ใหญ่เห็นว่าเหมาะสม

ครอบครัวนับเป็นกลุ่มสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลมาก เพราะครอบครัวเป็นกลุ่มปฐมภูมิที่มีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นต่อกัน มีความรู้สึกขั้นพื้นฐานในการสร้างพฤติกรรม และแบบแผนของท่าทีของแต่ละบุคคลในครอบครัวนี้เองที่จะเกิดการถ่ายทอดความรู้ค่านิยมต่าง ๆ จากพ่อแม่ไปสู่เด็กกระบวนการถ่ายทอดนี้ คือ การสื่อสารนั่นเองซึ่งในแต่ละครอบครัวก็จะแตกต่างกัน เพราะในแต่ละครอบครัวก็ย่อมมีการพัฒนารูปแบบลักษณะเฉพาะมากขึ้น ความแตกต่างของการสื่อสารภายในครอบครัวเหล่านี้มีอิทธิพลต่อแบบแผนในการคิด และความสนใจที่เป็นแนวทางในการหล่อหลอม หรือพัฒนาบุคลิกภาพของบุคคล นักทฤษฎีส่วนมากเชื่อว่าประสบการณ์ของบุคคลที่มาจากครอบครัวแบบต่าง ๆ ย่อมต้องแตกต่างกัน

สรุปว่า จากแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารภายในครอบครัว จะเห็นได้ว่าครอบครัวเป็นกลุ่มสังคมกลุ่มแรกที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีความรัก และความเอาใจใส่ต่อกัน ครอบครัวมีหน้าที่พร่ำสอนให้บุคคลรู้จักสถานภาพและให้เกิดความรับผิดชอบในหน้าที่

เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับ เด็กจะมีลักษณะแบบไหนก็ขึ้นอยู่กับกรอบเลี้ยงดูของครอบครัว ดังนั้นจะเห็นได้ว่า เด็กที่มาจากครอบครัวที่ต่างกัน ก็ย่อมจะมีลักษณะแตกต่างกันแม้กระทั่ง การถ่ายทอดภูมิปัญญาภายในครอบครัว หากมีการสอนองค์ความรู้ของครอบครัวดังกล่าวไปยัง สมาชิกแต่ละคนในครอบครัว มาเป็นภูมิปัญญาของครอบครัวนั้น ๆ

2.5.5 แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารภายในกลุ่ม

ได้มีผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับการใช้สื่อสารภายในกลุ่ม ไว้ ดังนี้

อิรนันท์ อนุวัชรวิวงศ์ (2529, หน้า 18) ได้ให้ความหมายของกลุ่มว่า คือ

“การชุมนุมกันของบุคคลมากกว่า 2 คนขึ้นไป ที่มีเป้าหมายร่วมกันและมีปฏิสัมพันธ์กัน” หรือ มีการ “สื่อสารกัน” หน้าที่ของกลุ่มอาจจะเป็นการสร้างเสริมความเข้าใจกัน เป็นกลุ่มตัดสินใจ แก้ปัญหาต่าง ๆ และหลายครั้งที่กลุ่มเป็นตัวทำหน้าที่หลายอย่างในเวลาเดียวกัน เช่น สนอง ความต้องการที่จะรักษาสมาชิกภาพเป็นอย่างดี ซึ่งแสดงออกอย่างมีค่าในเรื่องเกี่ยวกับ ความก้าวหน้าขององค์กร และการแก้ปัญหาสังคม เป็นต้น จุดมุ่งหมายของกลุ่ม กลุ่มสามารถ จำแนกตามจุดมุ่งหมายอย่างกว้าง ๆ ออกไปเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. กลุ่มซึ่งมีจุดหมายพื้นฐานเพื่อการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกลุ่มที่มี จุดมุ่งหมายพื้นฐานเพื่อการค้นหา และการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความรู้ต่าง ๆ เช่น กลุ่ม ศึกษาในเรื่องต่าง ๆ กลุ่มศาสนา กลุ่มการเมือง เป็นต้น

2. กลุ่มเพื่อการสังคม กลุ่มแบบนี้มีจุดมุ่งหมายโน้มเอียงไปในมิติด้านอารมณ์ สังคม (Social-emotional) มากกว่าเพื่อให้เกิดผลงาน กลุ่มจะเน้นความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก เป็นหลัก เพื่อให้สมาชิกรู้จักกันในฐานะที่แต่ละคนมีบุคลิกภาพเฉพาะตัว เช่น กลุ่มสังสรรค์ กลุ่มพัฒนาตนเอง กลุ่มท่องเที่ยว เป็นต้น

3. กลุ่มเพื่อการแก้ปัญหา กลุ่มแบบนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสวงหาทางเลือกต่าง ๆ ในการแก้ปัญหาใดปัญหาหนึ่ง โดยที่สมาชิกจะต้องร่วมกันนิยามขอบข่ายของปัญหาให้ชัดเจน จึงจะสามารถค้นหาสาเหตุและวิธีการแก้ปัญหาได้ ผลงานที่จะต้องแล้วเสร็จจึงเป็นสิ่งที่กลุ่ม ซึ่งมีจุดหมายประเภทนี้ จะต้องดำเนินการให้ได้ด้วยเทคนิควิธีต่าง ๆ เช่น กลุ่มพิจารณาแก้ไข พระราชบัญญัติต่าง ๆ กลุ่มศึกษาปัญหาสังคม กลุ่มพิจารณาทางเลือกใหม่ทางการศึกษา กลุ่ม แก้ปัญหาเศรษฐกิจ เป็นต้น

รูปแบบของการสื่อสารภายในกลุ่ม การสื่อสารของกลุ่ม เกิดจากความต้องการ ของสมาชิกคนใดคนหนึ่งภายในกลุ่มที่จะทราบถึงความคิด และความเชื่อของสมาชิกคนอื่น ๆ อันจะเป็นผลให้สมาชิกผู้นั้นสามารถเปลี่ยนความคิดความเชื่อของตน และขณะเดียวกันก็ พยายามเปลี่ยนความคิดความเชื่อของสมาชิกคนอื่น ๆ ให้สอดคล้องกับตนด้วย ลักษณะที่กล่าว

นี้ เรียกว่า “กระบวนการกลุ่ม” (Group Process) ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในกลุ่มจะเกิดขึ้นได้ เมื่อสมาชิกภายในกลุ่มได้กระทำการสื่อสาร ประเมินผลและตกลงร่วมกัน การตกลงร่วมกันของขนาดของกลุ่ม การจัดระยะห่างระหว่างสมาชิก ความแตกต่างและบทบาทของสมาชิก บรรทัดฐานของกลุ่ม ตลอดจนความสามัคคีของกลุ่มจะสำเร็จลงโดยการสื่อสารที่มีสัดส่วนพอเหมาะทั้งในด้านปริมาณ และคุณภาพ

สรุปว่า การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในระหว่างสมาชิกภายในกลุ่ม จะบรรลุความสำเร็จได้นั้น สมาชิกจะต้องมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นโดยทั่วถึงกัน นับถือผู้ร่วมสนทนา มีโอกาสได้พูดคุยทุกคน แทนที่จะมีผู้พูดเพียงคนเดียว หรือพูดคุยกันเป็นจำนวนจำกัด การสื่อสารแลกเปลี่ยนความคิดเห็นภายในกลุ่มจะไม่จำกัด หรือหยุดนิ่ง ณ ที่ใดที่หนึ่ง แต่จะหมุนเวียนเคลื่อนที่ไปเสมอ และจะก้าวไปเรื่อย ๆ อย่างเป็นธรรมชาติ นั่นคือจะไม่มีการวางแผนไว้ล่วงหน้า ว่าการสื่อสารจะเป็นไปในลักษณะใด และจะต้องไม่มีลักษณะของการให้ไปโดยเด็ดขาด ส่วนเรื่องต่าง ๆ ที่พูดคุยกันภายในกลุ่มมักจะเกี่ยวข้องกับบทบาทหรือสถานะของสมาชิก ถ้าในกลุ่มมีสมาชิกคนใดซึ่งสมาชิกคนอื่น ๆ เห็นว่ามีบทบาทสำคัญในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง สมาชิกของกลุ่มก็มีแนวโน้มที่จะขอความคิดเห็นในเรื่องนั้น ๆ จากสมาชิกผู้นั้น และจะยอมรับความคิดเห็นจากสมาชิกคนใดคนหนึ่งของกลุ่ม ซึ่งเป็นผู้รู้จักกันดีภายในกลุ่มว่า มีความรู้ความสามารถในเรื่องนั้น ๆ ในสภาพเช่นนี้บุคคลผู้นั้นเปรียบเหมือนกับวิทยากร ซึ่งเป็นแหล่งของวิทยาทานในเรื่องนั้นโดยเฉพาะ

2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ได้มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในหลายรูปแบบและหลายลักษณะ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

ปฐม นิคมานนท์ (2535, หน้า บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การค้นหาความรู้และระบบการถ่ายทอดความรู้ในชุมชนชนบทไทย ผลการวิจัย พบว่า รูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้จำแนกได้ 5 รูปแบบที่สำคัญ คือ 1) การสืบทอดความรู้ในลักษณะอาชีพของหมู่บ้านสืบกันมาช้านาน 2) การสืบทอดอาชีพความถนัดเฉพาะอย่างภายในครอบครัวสืบทอดในสายตระกูล 3) การเรียนรู้จากผู้รู้ในลักษณะของการไปอยู่ฝึกงาน ไปอยู่หรือบวชเรียนในวัด การเรียนโดยจ่ายค่าเรียนการทำงานเป็นระบบกลุ่ม และเจ้าหน้าที่ภายนอกมาจัดสอนให้ 4) การฝึกฝนด้วยตนเองเกิดจากความรู้สึกรักชอบสิ่งนั้นมาตั้งแต่เด็ก การได้เห็นตัวอย่างแล้วทำตาม และการมีผู้ชี้แนะในขั้นต้น 5) เกิดขึ้นจากความบังเอิญ เช่น การฝันหรือการมีอำนาจลึกลับมา

เข้าถึง ทำให้มีความสามารถรักษาโรคบางอย่าง และทำนายทายทักสิ่งต่าง ๆ ได้

ธีรวงศ์ คงทอง (อ้างถึงใน ศกุนตลา เหลืองสกุล, 2543 หน้า 35-36) ได้ทำวิจัยเกี่ยวกับเรื่องเครือข่ายเกี่ยวกับเรื่องการเรียนรู้ การรักษาพยาบาลพื้นบ้านในภาคเหนือ ผลการวิจัย พบว่า กระบวนการเรียนรู้ของบุคคลที่ทำหน้าที่รักษาพยาบาลแบบพื้นบ้านระดับทั่วไป เรียกว่า “หมอเมือง” หรือในระดับชั้นครูเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางที่เรียกว่า “พ่อเลี้ยง” นั้น กว่าจะเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านต้องมีประสบการณ์ และมีการเรียนรู้อย่างลึกซึ้งสามารถเป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้

1. การเรียนรู้ที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ ภายในครอบครัวและกลุ่มเครือญาติ โดยอาศัยการเรียนรู้จากประสบการณ์ และรูปแบบวิธีการยึดถือปฏิบัติที่สืบทอดกันมาเป็นเวลานานของแต่ละตระกูล หรือเป็นความรู้ด้านการเชี่ยวชาญรักษาของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์นั้น ๆ

2. การเรียนรู้ที่ได้จากการบวชเรียน เนื่องจากผู้ชายในภาคเหนือเมื่อถึงวัยอันสมควรจะนิยมบวชเป็นพระภิกษุและพระสงฆ์ระดับเจ้าอาวาส ส่วนใหญ่เป็นผู้ทรงภูมิปัญญามีความรู้หลากหลายด้าน อาทิ การประกอบพิธีกรรม การสืบชะตา สะเดาะเคราะห์ การรักษาด้วยสมุนไพร คาถาอาคม เสกเป่าน้ำมนต์ เมื่อเห็นว่าพระลูกศิษย์รูปใดมีความสนใจและมีความสามารถเพียงพอ ก็จะถ่ายทอดวิชาการรักษาแบบพื้นบ้านให้ เพื่อมิให้วิชาดังกล่าวสูญหายเมื่อลาสิกขาบทเป็นฆราวาสแล้วก็นำวิชาเหล่านั้นมาเชี่ยวชาญรักษาได้

3. การเรียนรู้ที่ได้จากการค้นคว้าจากตำราและเรียนรู้เพิ่มเติมจากประสบการณ์ที่ได้จากการปฏิบัติในแต่ละส่วนขององค์ความรู้ที่ได้มาด้วยความสนใจจริงของตัวหมอเมืองเอง เช่น การค้นคว้าจากตำรา ในภาคเหนือนักปราชญ์โบราณมักนิยมบันทึกองค์ความรู้ด้านการรักษาแบบพื้นบ้านไว้ในใบลาน หรือพับสา ด้วยภาษาล้านนา (ตัวเมือง) คนที่บวชเรียนมาแล้วมักจะอ่านภาษาล้านนาได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหมอเมืองจะสามารถอ่านเขียนภาษาล้านนาที่เป็นบันทึกคาถาอาคมต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี โดยภายหลังจากที่มีความรู้พร้อมก็จะทำการทดลองรักษาโรคให้แก่คนใกล้ตัวก่อน เมื่อได้ผลก็จะช่วยเหลือแก่ชาวบ้านกลายเป็นที่พึ่งของชาวบ้านต่อไป

4. การเรียนรู้ที่ได้จากองค์กร และหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งเป็นการผสมผสานหรือการเชื่อมโยงความรู้เก่ากับใหม่หรือการได้มาซึ่งระเบียบวิธีการที่ถูกต้อง เช่น การผ่านการอบรมหมอแผนโบราณ การใช้ยาสมุนไพร การนวดแผนโบราณ จากทั้งหน่วยงานของภาครัฐและองค์กรต่าง ๆ ถือเป็น การเพิ่มเติมองค์ความรู้ให้กับ “หมอเมือง” ที่สามารถปรับปรนความรู้การเข้าด้วยกันอย่างเหมาะสม

กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการถ่ายทอดภูมิปัญญาของ “หมอมือง” มีทั้ง ด้านกว้าง และลึกสรุปได้ ดังนี้

1. การถ่ายทอดแบบตัวต่อตัว เป็นวิธีการใช้ในการถ่ายทอดความรู้โดยการบอกกล่าวหรือให้ท่องคาถาอาคม เป้าหมายให้ครูหมอฟังจนถูกต้องแม่นยำ แล้วจึงมอบขึ้นครู (ครอบครัว) ให้เป็นศิษย์และสามารถเชี่ยวชาญได้ตามความชำนาญ เช่น การเป็นหมอกระดูก หมอป่า หมอนวดจับเส้น หมอสมุนไพร เป็นต้น

2. การทำงานร่วมกันโดยเริ่มจากเป็นผู้ช่วยครูหมอ เวลาคนไข้มารักษาที่บ้านก็จะเป็นผู้ช่วยเตรียมอุปกรณ์ เตรียมตัวยา รวมทั้งเป็นผู้ช่วยการทำพิธีกรรมต่าง ๆ หากครูหมอเดินทางไปรักษาคณป่วยต่างหมู่บ้าน ผู้สืบทอดจะต้องติดตามไปร่วมด้วย

3. ให้ทดลองปฏิบัติ โดยทดลองการรักษาแบบง่ายเบื้องต้น โดยอยู่ในความควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิดของครูหมอ แล้วค่อย ๆ ทดลองรักษาโรคในขั้นสูง หรือซับซ้อนมากขึ้น จนเกิดความเชี่ยวชาญ

ศกุนตลา เหลืองสกุล (2543, หน้า บทคัดย่อ) ได้ศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น กรณีศึกษาจังหวัดขอนแก่น ผลการวิจัยพบว่าวิธีการเรียนรู้ของผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ 1) เรียนรู้ด้วยตนเองจากการอ่าน การสังเกต การทดลอง การปฏิบัติจริง 2) เรียนรู้จากบุคคลในครอบครัว จากการพูดคุย การสังเกต การทดลอง การปฏิบัติจริง และใช้วิธีการถ่ายทอดความรู้ คือ 1) ถ่ายทอดให้กับบุคคลในครอบครัวโดยการพูดคุย การสาธิต การปฏิบัติจริง 2) การถ่ายทอดให้กับบุคคลนอกครอบครัว ใช้การพูดคุย การสาธิต การฝึกปฏิบัติในสถานการณ์จริง

ยุพร จานประดับ (2544, หน้า (4)-(6)) ได้ทำการวิจัยเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการศึกษาระดับประถมศึกษา สังกัดกรุงเทพมหานคร ผลการวิจัยพบว่าการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการศึกษาในระดับชั้นประถมศึกษาได้แก่ 1) ด้านความคิด ความเชื่อ ส่วนใหญ่ครูนำแบบพุทธมาใช้ในการระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 สำหรับแบบพราหมณ์ และแบบบุคคล ส่วนใหญ่ครูนำมาใช้ในการระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 2) ด้านศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ส่วนใหญ่ครูนำศิลปะการร้องเพลงมาใช้ในการระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 และระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ส่วนใหญ่ครูนำศิลปะการวาดภาพลายเส้น ศิลปะการแกะสลักผักและผลไม้ ศิลปะการรำไทย ศิลปะดนตรีไทย ศิลปะทางภาษา และศิลปะโบราณสถาน โบราณวัตถุ มาใช้ในการระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 สำหรับวัฒนธรรมต่าง ๆ ส่วนใหญ่ครูนำมาใช้ในการระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 และระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 และส่วนใหญ่วรรณกรรมที่ทำกันทั่วไป ประเพณีเกี่ยวเนื่องกับ

พุทธศาสนา และประเพณีสำหรับตัวบุคคล มาใช้ในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 3) ด้านการประกอบอาชีพในท้องถิ่น ส่วนใหญ่ครูนำการทำสมุนไพรรักษาโรค การทำขนมไทย การเกษตร การทำน้ำอบไทย และการทำรูปหอม มาใช้ในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 4) ด้านแนวปฏิบัติหรือเทคโนโลยีชาวบ้าน ส่วนใหญ่ครูนำการทำเกษตรแบบธรรมชาติและการทำหัวโขนมาใช้ในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ส่วน วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นส่วนใหญ่เจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่นถ่ายทอดความรู้โดยตรงให้แก่ นักเรียนทุกด้าน

ธิติมา ทิพย์สังวาล (2544, หน้า (1)-(2)) ได้ทำการวิจัยเรื่อง กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตอุตสาหกรรม ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการผลิตอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผา การขึ้นรูป และการเผา ของชาวดำบลทุ่งหลวงที่มีมาแต่ดั้งเดิมนั้นเป็นการถ่ายทอดโดยอาศัยสายสัมพันธ์ภายในครอบครัว รุ่นปู่ย่า ตายาย ถ่ายทอดสู่รุ่นพ่อแม่ รุ่นพ่อแม่ ถ่ายทอดสู่รุ่นลูก หลาน และอาศัยความรู้จักสานที่สนมกันภายในชุมชน ขอเรียนรู้กระบวนการผลิตจากช่างปั้นผู้มีฝีมือในชุมชน เมื่อกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมเข้ามาให้การสนับสนุนอบรมเทคนิควิธีการในการผลิตเครื่องปั้นดินเผา ทั้งภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติ อย่างเป็นระบบ ชาวดำบลทุ่งหลวงสามารถผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่มีคุณภาพดี และปริมาณมากขึ้น สามารถส่งออกไปขายต่างจังหวัดได้ โดยมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อถึงที่บ้าน อย่างไรก็ตาม หลังจากที่กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมเข้ามาให้การสนับสนุนอบรมเทคนิควิธีการในการผลิตแก่ชาวดำบลทุ่งหลวงแล้วกระบวนการการผลิตอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาแบบเดิมก็ยังคงอยู่ เนื่องจากการผลิตอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาของชาวดำบลทุ่งหลวงยังคงเป็นอุตสาหกรรมการผลิตภายในครัวเรือนนั่นเอง

อนนท์ หาญโกธธา (2544, หน้า บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของวิทยากรท้องถิ่นเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด ในจังหวัดนครราชสีมา ผลการวิจัยพบว่า ส่วนใหญ่การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในหมวดที่เกี่ยวข้องกับ งานเกษตร งานหัตถกรรมพื้นบ้าน และโภชนาการ วิทยากรใช้ทักษะการสอนแบบสาธิต มีความต้องการให้ครูประจำวิชามาอำนวยความสะดวกแนะนำ อธิบายเพิ่มเติมในขณะที่สอน วิทยากรท้องถิ่นคาดหวังที่จะให้ผู้เรียนนำความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นนำไปใช้แก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน พร้อมทั้งเกิดความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นของตน ตลอดจนนำความรู้ไปประกอบอาชีพได้

นภดล ทองนพเนื่อ (2544, หน้า บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้และการสืบทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรเป็นอาหารและยา พบว่าประชาชนส่วนใหญ่ได้รับความรู้เรื่องการใช้สมุนไพรเป็นอาหารมาจากครอบครัวและบรรพบุรุษ รองลงมาคือ การบอกเล่าของ

เพื่อนและคนรู้จัก การแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์กับผู้อื่น สำหรับเหตุผลหรือแรงจูงใจในการเรียนรู้ส่วนใหญ่เห็นว่าสมุนไพรมีประโยชน์ต่อร่างกาย รองลงมาคือ มีความสนใจส่วนตัว ส่วนการถ่ายทอดความรู้เรื่องการใช้สมุนไพรเป็นอาหาร ส่วนใหญ่ถ่ายทอดให้กับลูกหลานคนในครอบครัว รองลงมาคือ เพื่อและคนรู้จักทั่วไป วิธีการที่คนส่วนใหญ่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ คือ การบอกเล่าให้ฟังแบบปากต่อปาก รองลงมาคือ การทำให้ดูเป็นตัวอย่าง เช่นเดียวกับเรื่องการใช้สมุนไพรเป็นอาหาร ประชาชนส่วนใหญ่ได้รับความรู้เรื่องการใช้สมุนไพรเป็นยามาจากครอบครัว บรรพบุรุษ รองลงมาคือ การบอกเล่าของเพื่อนและคนรู้จัก การแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์กับผู้อื่น เหตุผลที่คนส่วนใหญ่เรียนรู้เรื่องการใช้สมุนไพรเป็นยา คือ เห็นว่าเป็นประโยชน์เนื่องจากสมุนไพรหาง่าย และประหยัดกว่ายาแผนปัจจุบัน รองลงมาคือ มีความจำเป็น ประชาชนส่วนใหญ่ถ่ายทอดความรู้ให้กับลูกหลานและคนในครอบครัว รองลงมาคือ เพื่อและคนรู้จักทั่วไป วิธีการที่คนส่วนใหญ่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้คือ การบอกเล่าให้ฟังแบบปากต่อปาก รองลงมาคือ การทำให้ดูเป็นตัวอย่าง สำหรับกระบวนการเรียนรู้และการสืบทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรเป็นอาหารและยาจากผู้ที่มีความรู้ด้านสมุนไพรและหมอชาวบ้าน พบว่า ผลการสนทนากลุ่มที่ได้จากแต่ละอำเภอมีความคล้ายคลึงกับและคล้ายคลึงกับผลที่ได้จากการสอบถามประชาชนทั่วไป

เอกรัฐ อินตะวงศา (2545, หน้า บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การถ่ายทอดความรู้ของอาชีพช่างปั้นสิ่งในจังหวัดเชียงใหม่ ผลการวิจัยพบว่า แรงจูงใจในการเรียนรู้ มีแรงจูงใจเกิดจากสภาพแวดล้อม การได้รับการสนับสนุนจากผู้ใหญ่ในครอบครัว และความสนใจส่วนตัว แรงจูงใจด้านเศรษฐกิจ การใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ วิธีการถ่ายทอด ผลการวิจัยพบว่า สังเกตแบบอย่าง การปฏิบัติโดยให้ฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง รับฟังการอธิบายแนะนำเรื่องต่าง ๆ และให้ดูตัวอย่างของจริงที่ทำเสร็จแล้ว และทดลองทำตามตัวอย่าง ขั้นตอนการถ่ายทอด พบว่าเริ่มจากการสังเกตการปฏิบัติงานแล้วให้ปฏิบัติและเรียนรู้จากสถานการณ์จริง ประเมินผลงานจากความสามารถ ปฏิภาณไหวพริบในการปฏิบัติและคุณภาพผลงาน ปัจจัยที่เกี่ยวข้องในการถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ วัสดุ และอุปกรณ์ โดยมีบุคคลผู้ถ่ายทอดเป็นศูนย์กลางในการเรียน มีการฝึกปฏิบัติจริง บรรยายการเรียนรู้อยู่ในวิถีการดำเนินชีวิตของการทำงาน ระยะเวลาการเรียนรู้ และฝึกหัดประมาณ 1 ปี ถึง 5 ปี

วัฒนา บรรเทิงสุข (2546, หน้า บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านซากดัดเต่า จังหวัดระยอง ผลการวิจัยพบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นใช้ทุนทางบวก ได้แก่ องค์ประกอบที่ช่วยส่งเสริม

และเอื้อต่อการพัฒนาชุมชน และทุนทางลบ ได้แก่ สิ่งที่ทำให้เกิดอุปสรรค และไม่เอื้อการพัฒนาชุมชน ซึ่งองค์ประกอบของทุนทั้ง 2 ประเภทนี้ประกอบด้วย ทรัพยากรบุคคล วัตถุประสงค์ และบริบทสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ดังนั้นถ้านำทุนทางบวก และทุนทางลบของชุมชนมาปรับเพื่อสร้างกิจกรรมที่เหมาะสม และเอื้อต่อการพัฒนาชุมชน ก็จะสามารถึงเป้าหมายที่ต้องการได้

ประกาส หวังอ้อมกลาง (2547, หน้า บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การผลิต และจำหน่ายสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของกลุ่มผลิตภัณฑ์อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา ผลการวิจัยพบว่า การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรเพื่อสร้างเอกลักษณ์สินค้าชุมชนของแต่ละพื้นที่เป็นแนวความคิดที่ฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจลงสู่ภูมิภาค และเน้นความเป็นเอกลักษณ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่น ก่อให้เกิดโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ เป็นการส่งเสริมรายได้ให้ประชาชนฐานรากของประเทศไทย ซึ่งกระบวนการผลิตเดิมเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน รัฐบาลได้ผลักดันให้มีขบวนการสร้างรายได้ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง โดยส่งเสริมให้ท้องถิ่นสามารถสร้างผลิตภัณฑ์ และการจำหน่าย รวมถึงการพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์ของชุมชนให้ได้มาตรฐานตรงกับความต้องการของตลาดทั้งในและต่างประเทศอันเป็นผลทำให้สังคมเข้มแข็งตามลำดับ

อัจฉรี จันทมูล และบุญชู ศรีเวียงยา (2548, หน้า บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านในกระบวนการผลิตสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของชุมชนในจังหวัดมหาสารคาม ผลการวิจัยพบว่า การผลิตถลุงยาวพื้นบ้านอีสานจะใช้วิธีการดั้งเดิมที่สืบทอดมา และใช้เครื่องจักรไฟฟ้าในการผลิต สำหรับเครื่องเบญจรงค์ลายน้ำทอง เป็นเครื่องปั้นดินเผาที่เขียนลายด้วยวิธีลงยาด้วยสีที่ทำจากทองคำลงยาที่วางลงในเครื่องเบญจรงค์ สะท้อนถึงภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่มีวัฒนธรรมตามความเชื่อของไทย และวิถีชีวิตของคนไทย ส่วนกลุ่มผลิตภัณฑ์รับแขกจากหวาย มีกระบวนการผลิตที่ใช้มือตลอดกระบวนการ มีการออกแบบผลิตภัณฑ์ที่ทันสมัย เป็นที่ยอมรับของผู้บริโภค การศึกษาถึงภูมิปัญญาชาวบ้านในกระบวนการผลิตสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของชุมชนในจังหวัดมหาสารคามในครั้งนี้ ถือเป็นการส่งเสริมสืบสาน และอนุรักษ์ภูมิปัญญาชาวบ้านให้ผู้สนใจได้ศึกษาเพื่อให้เกิดองค์ความรู้ต่อไป

สุภารัตน์ ภัทรคุณพิทักษ์ (2548, หน้า บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่องการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ้าฝ้ายย้อมสีเปลือกไม้บ้านโนนศึกษา ตำบลนาอุดม อำเภอโพหนอง จังหวัดร้อยเอ็ด ผลการวิจัย พบว่า การผลิตผ้าฝ้ายย้อมสีเปลือกไม้ เริ่มตั้งแต่ปี 2539 รวมกลุ่มโดยกลุ่มสตรีที่ทำมาแต่เดิมเพื่อใช้ในครัวเรือนอยู่แล้ว กลุ่มชาวบ้านได้เสนอโครงการไปยังจังหวัด ซึ่งขณะนั้นจังหวัดร้อยเอ็ดได้เป็นจังหวัดนำร่องในการผลิตผ้าโดยการร่วมมือของจังหวัดและมูลนิธิมิชชั่นเนชั่นเตอร์ ประเทศญี่ปุ่น มีการศึกษาจากขอนแก่นและมหาสารคาม จนได้เริ่ม

ผลิตผ้าจริงจังและสินค้าออกสู่ตลาดในปี 2542

ผ้าฝ้ายย้อมสีเปลือกไม้มีขั้นตอนการผลิตหลัก ๆ 3 ขั้นตอน ได้แก่ การย้อม การทอ และการแปรรูป โดยในขั้นตอนการย้อมเกี่ยวข้องกับวัตถุดิบ เช่น เปลือกไม้ ฝ้าย จุนสี เกลือ เป็นต้น วัสดุอุปกรณ์ เช่น หม้อ กะละมัง ไม้ ครก สาก เป็นต้น เทคนิคการย้อม เช่น การเลือกเปลือกไม้ การย้อม 3 ครั้ง การยกผ้าเพื่อให้อากาศเข้าผ้า การแช่โคลนตมเพื่อสร้างสีใหม่

ขั้นตอนการทอเกี่ยวข้องกับฝ้ายสีเปลือกไม้ เทคนิคการทอ ลายในการการทอ การสลับลาย รูปแบบการทอ เช่น ผ้าซิ่นเพื่อใช้ในการแปรรูป ผ้าห่ม ผ้าพันคอ เป็นต้น ขั้นตอนการแปรรูปเกี่ยวข้องกับวัสดุอุปกรณ์ เช่น จักรเย็บผ้า ค้าย เป็นต้น รูปแบบการแปรรูป เช่น การตัดเย็บ การเลือกสีผ้า เป็นต้น เป็นขั้นตอนใหม่ที่กลุ่มชาวบ้านเพิ่งเริ่มนำผ้ามาแปรรูป ซึ่งแต่ก่อนทำถึงขั้นตอนการทอเท่านั้น ในปี 2544 มูลนิธิมิโนไซ เซ็นเตอร์ ประเทศญี่ปุ่น ส่งเสริมให้เกิดการเรียนการสอน โดยมีโครงการ และงบประมาณให้โรงเรียนนาแพงวิทยาคาร จัดทำหลักสูตรการทอผ้าพื้นเมือง โดยให้นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 เรียนในขั้นตอนการย้อมและการทอ ผู้ผลิตที่มีความรู้ความสามารถด้านการผลิตผ้าเป็นวิทยากร โดยมีอาจารย์ผู้รับผิดชอบหลักสูตรเป็นผู้ดูแล ซึ่งที่ผ่านมานักเรียนสามารถผลิตผ้าได้ประมาณ 2 ผืนต่อ 1 ภาคการศึกษา ในลักษณะผ้าซิ่น ซึ่งจากการศึกษาพบว่ากระบวนการต่าง ๆ ที่ดูแลโดยมูลนิธิมิโนไซ เซ็นเตอร์ก็ใช้หลักการของการจัดการความรู้ (Knowledge management) เพราะประเทศญี่ปุ่นเป็นประเทศชั้นนำด้านนี้ แต่ก็ยังคงเกิดปัญหา เช่น ความต่อเนื่องของการพัฒนาโครงการ การแก้ปัญหาบางอย่างที่ต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญให้มาดูแล และพัฒนาเพิ่มเติม เช่น การพัฒนาฝีมือด้านสี การแปรรูปและการรักษาลึงแควดล้อม แม้ว่ากลุ่มชาวบ้านจะตระหนักในเรื่องสิ่งแควดล้อมที่ต้องใช้เปลือกไม้เป็นวัตถุดิบหลักในการผลิต และมีการปลูกต้นไม้ทดแทนทุกครัวเรือน รวมทั้งการรักษาเมล็ดต้นไม้ซึ่งเป็นความเชื่อของกลุ่มชาวบ้าน แต่เนื่องจากยังไม่มีกรอบปฏิบัติอย่างเป็นระบบ และการปลูกไม้ทดแทนต้องใช้เวลาาน ทำให้ต้นไม้ไม่เพียงพอต่อการผลิตผ้าย้อมสีเปลือกไม้ จนต้องอาศัยเปลือกไม้จากแหล่งอื่น ๆ และมีผลกระทบต่อการผลิตผ้าย้อมสีเปลือกไม้ที่มีการผลิตไม่เพียงพอต่อความต้องการของตลาด จากผลการศึกษาเบื้องต้นสามารถนำความรู้ไปส่งเสริม และสนับสนุนความรู้ผ้าฝ้ายย้อมสีเปลือกไม้ของชุมชนให้คงอยู่ และสามารถถ่ายทอดสู่เยาวชนรุ่นหลังหรือผู้ที่สนใจได้ ในสื่อรูปแบบ E-learning ผ้าฝ้ายย้อมสีเปลือกไม้ ที่ได้รวบรวม และจัดการความรู้แล้วนำไปเผยแพร่ให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่เสื่อมสลายไปตามกาลเวลา

สุดา เนตรสว่าง (2549, หน้า บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นกรณีศึกษาการตีกลองปูลาโรงเรียนเวียงตาลพิทยาคม จังหวัดลำปาง ผลการวิจัยพบว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ประกอบด้วย การสร้างความรู้

ความเข้าใจร่วมกัน การร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมระดมทุน การร่วมติดตามและประเมินผล ร่วม
ชื่นชมรับประโยชน์ และการกระชับความสัมพันธ์กับชุมชน และ โรงเรียน ซึ่งส่วนใหญ่
สอดคล้องกับกระบวนการมีส่วนร่วมแบบ AIC กระบวนการดังกล่าวจึงสามารถใช้เป็นแนวทาง
ในการสร้างไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นในกรณีอื่นได้

Loei Rajabhat University
มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย